

TANULMÁNYOK – STUDIES

A KORAI LENGYEL-IDŐSZAK TELEPÜLÉSE BUDAPEST III. KER. CSÚCSHEGY-HARSÁNYLEJTŐN (Előzetes jelentés a 2006–2007. és 2012. évi feltárások alapján)

M. VIRÁG ZSUZSANNA*

A tanulmány a Budapest III. ker. Csúcshegy-Harsánylejtő területén feltárt, a késő neolitikum kezdetére, a formatív/korai Lengyel-időszakra keltezhető települést mutatja be. A kerámialeletek között Sopot-, Lužianky- és tiszai jellegzetességek ismerhetők fel, amelyek jól tükrözik a főváros térségének közvetítő szerepét. Különös jelentőségűek a lelőhelyen feltárt oszlopos szerkezetű házak, amelyek a masszív födémekkel és szaruállásos tetőszerkezettel rendelkező épületek korai megnyilvánulásai lehetnek.

Kulcsszavak: Budapest térsége, késő neolitikum kezdete, kapcsolatok, házak

This paper is presenting a Late Neolithic settlement dated to the formative/early period of the Lengyel culture excavated at Csúcshegy-Harsánylejtő, Budapest IIIrd district. Among the pottery finds, characteristic features of the Sopot, Lužianky and Tisza cultures can be observed, reflecting the mediating role of the region of the modern capital. The houses supported by post structure with massive ceiling and rafter roof structure could be an early appearance of this housing type.

Keywords: Budapest region, beginning of the Late Neolithic period, connections, houses

Az elmúlt időszakban végzett nagy felületű feltárások és kiterjedt topográfiai kutatások ellenére is a késő neolitikum kevéssé ismert a főváros térségében. Ebből az időszakból korábban csak néhány szórványos, elsősorban topográfiai jelentőséggel bíró adat állt rendelkezésünkre.¹ A korszak kutatása előtt újabb lehetőségek 2006–2007-ben nyíltak, amikor a Csúcshegy tömbjének északi oldalán, a Pilisvörösvári-árokra teraszosan ereszkedő Harsánylejtő nevű hegyláb felszíni régióban – lakópark építését megelőzően – a lejtő teljes területén jelentősebb felületek feltárására került sor (1. kép 1–2).

Az újkőkori település kutatása

A település nyomai először 2006-ban az úthálózat nyomvonalán kerültek elő a feltárási terület ÉK-i részén, a Harsánylejtő Aranyhegyi-patak fölött emelkedő, mélyszántással súlyosan bolygatott alsó platóján.² A 2007-ben folytatódó munkákkal összesen hét oszlopvázis ház teljes vagy részleges alaprajzát, rendszerbe nem foglalható oszlophelyeket, viszonylag kevés gödörobjektumot, árokszakaszokat és két roncsolt temetkezést tártunk fel (1. kép 2).³ A kutatások 2011-től a telek-értékesítésekhez igazodva kisebb megszakításokkal, többnyire pontszerűen haladva történhetnek az érintett házhelyek mellett, teljes telekfeltárással csak 2012-ben a 12. sz. munkaterületen

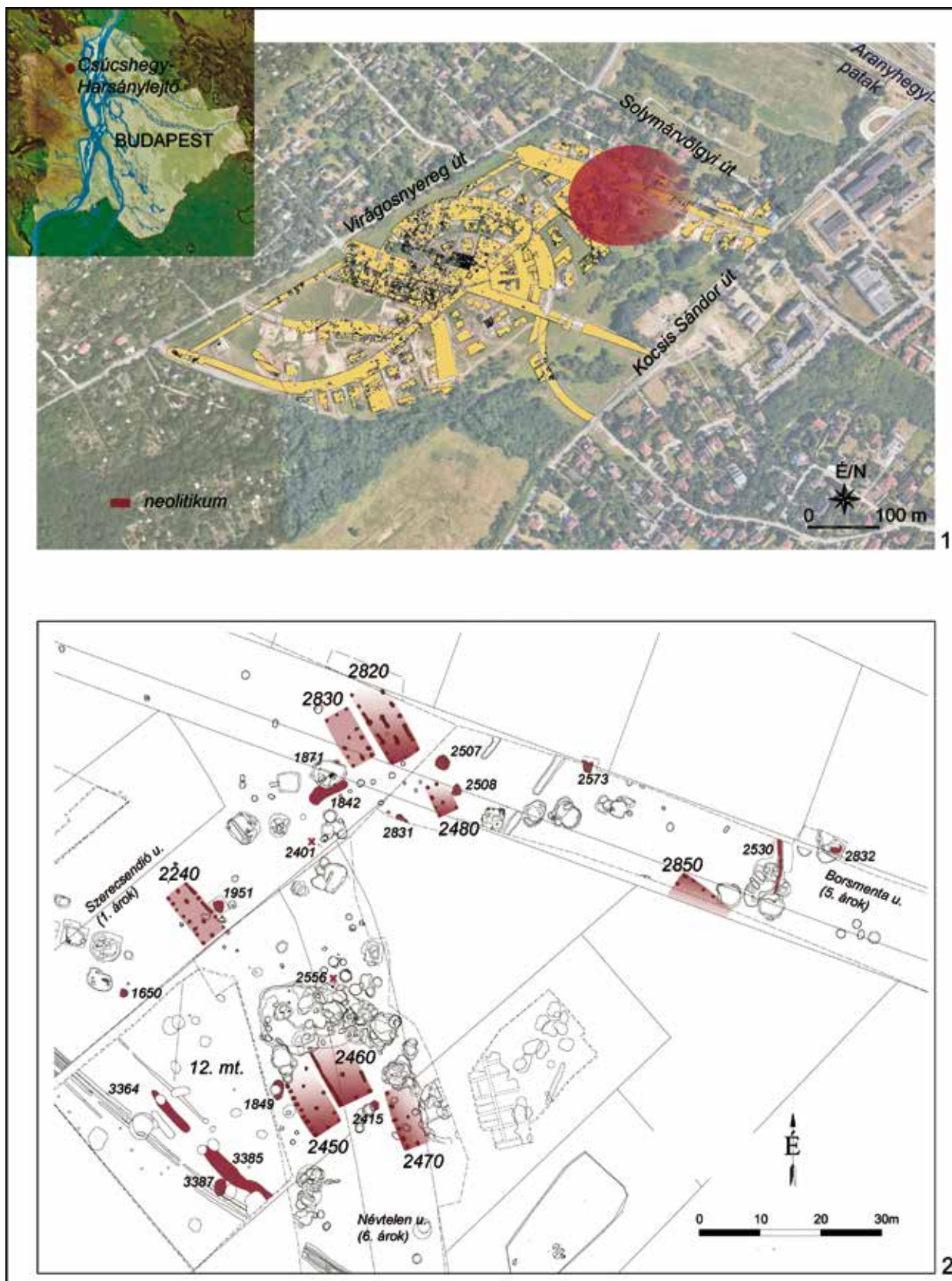
* A kézirat beérkezett: 2018. március 9.

* M. Virág Zsuzsanna: Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, Záhony u. 4.; e-mail: zsuzsanna.m.virag@gmail.com

¹ VIRÁG 2014, 25.

² HAVAS–SZILAS–VIRÁG 2007.

³ SZILAS–VIRÁG 2008.

1. kép. Csúcshegy-Harsánylejtő. 1. A feltárások összesítője 2017-ig az újkőkori település jelölésével; 2. az újkőkori objektumok összesítő rajza

Fig. 1. Csúcshegy-Harsánylejtő. 1. Summary floor plan of the excavations till 2017, marking the Neolithic settlement; 2. summary floor plan of Neolithic features on the site

volt lehetőség.⁴ Az eddigi eredmények szerint a neolitikus település elkerülte a lejtő magasabban fekvő részét, fő kiterjedését jelenleg az Aranyhegyi-patak völgyével párhuzamosan, a Soly-márvölgyi út mentén valószínűsíthetjük (1. kép 1),⁵ de nem zárható ki, hogy a lelőhely teljes régészeti feldolgozásakor, az újkőkori területhasználat további részletei is azonosíthatók lesznek.

Települési jelenségek

Oszlopszerkezetes épületek (2–3. kép)

Az É/ÉNy-D/DK-i tájolású téglalap alakú házakat többnyire kizárólag oszlophelyek jelezték (2. kép 3, 5; 3. kép 1, 3, 5–7). Három épületnél került elő az oszlogödrök mellett teljes hosszban (2. kép 4, 6) vagy csak részlegesen megmaradt alapárok az oldalfalak (2. kép 1–2, 4, 6; 3. kép 2, 4) és néha – az épület hossz tengelyével párhuzamosan kiásva – a középső oszlopok (3. kép 2, 4) helyén. Az alapárokszakaszokban legtöbbször előkerültek a tartóoszlopokat befoglaló gödrök is.

Az oszlogödrös épületek hosszanti falait egymástól nagyjából azonos távolágban álló oszlopok alkották. A rövidebb oldalakat a sarkokkal együtt mindig három oszlop tartotta. A középtengelyben állóval egy vonalban, a belső térben többnyire két (2. kép 1–6; 3. kép 2, 4), ritkábban egy oszlop (3. kép 1, 3, 5, 7) helyezkedett el, amelyek tartó/támasztó szerepet tölthettek be, és egyben válaszfalak helyét is jelezhetik. A két belső oszloposnál egy nagyobb középső és két szélső, csaknem azonos méretű belső tér feltételezhető. A vélhetően egy belső oszlopos épületek két különböző (3. kép 5), de két azonos méretű (3. kép 1, 7) belső térrel is rendelkezhetnek. A konstrukció szempontjából lényeges, hogy a középtengelyben álló oszlophelyek erőteljesebb lemélyítése nem törvényszerű, mindössze két épületnél volt megfigyelhető (2. kép 1–2; 3. kép 2, 4).

Míg a szélesség a középső oszlopok helyzete alapján a házrészek esetében is jól meghatározható, a hosszúság néhány épületnél csak valószínűsíthető (2. kép 3–6; 3. kép 4, 6–7). Eszerint a két belső tartóoszloppal rendelkezők szélessége 5, hossza 10–11 m lehetett, az egyoszloposak (3. kép 1, 3, 6–7) szélessége 4–4,40, hossza 9–10 m között mozgott. Kivételes a 3,10 m széles, 5,10 m hosszú, kisméretű 2480. sz. ház (3. kép 5).

A házak tájolása, nagyjából egységes méretük, szerkezetük és egymáshoz való viszonyuk bizonyos eltérések ellenére is egykorúságra utal. Az

oszlogödrök és alapárkok együttes alkalmazása nem tűnik következetesnek; a lelőhely súlyos bolygatottsága ellenére sem látszik bizonyíthatónak, hogy valamennyi épület oszlogödreire mindig alapárokból mélyedtek volna le. Egyedül a 2460. sz. ház (2. kép 4, 6) esetében feltételezhetjük a két hosszanti oldal alapárkos kialakítását.

Gödörobjektumok, árkok (1. kép 2)

A mélyszántás által súlyosan érintett területen elszórtan megtalált kisszámú kisebb, ritkábban nagyobb alaktalan gödör, árokszerű beásás a település objektumainak csekély hányadát teheti ki. Egyesek részlegesen kerültek elő, méretük, alakjuk nem meghatározható. Ugyanez mondható el a szűkülő oldalú, árokszerű objektumokról is. Az egészben előkerült gödrök többsége 103–200 × 140–160 cm átmérőjű, 10–50 cm mély, meneteles oldalú, egyenes aljú, kisméretű ovális beásás volt (1650, 1951, 2505, 2507, 2508, 3387). A jelentősebb kiterjedésűeket egy kissé teknős aljú, viszonylag sekély, nyolc métert is meghaladó ovális objektum (1842) képviselte, de további két gödör rész is nagyobb méretű beásásra utalhat (2518, 2832/2883). Az objektumok többsége változó mennyiségű hulladékot tartalmazott, a legtöbbet a 1842, 1951, 2507 és 2508 számú rendelkezett.

Temetkezések

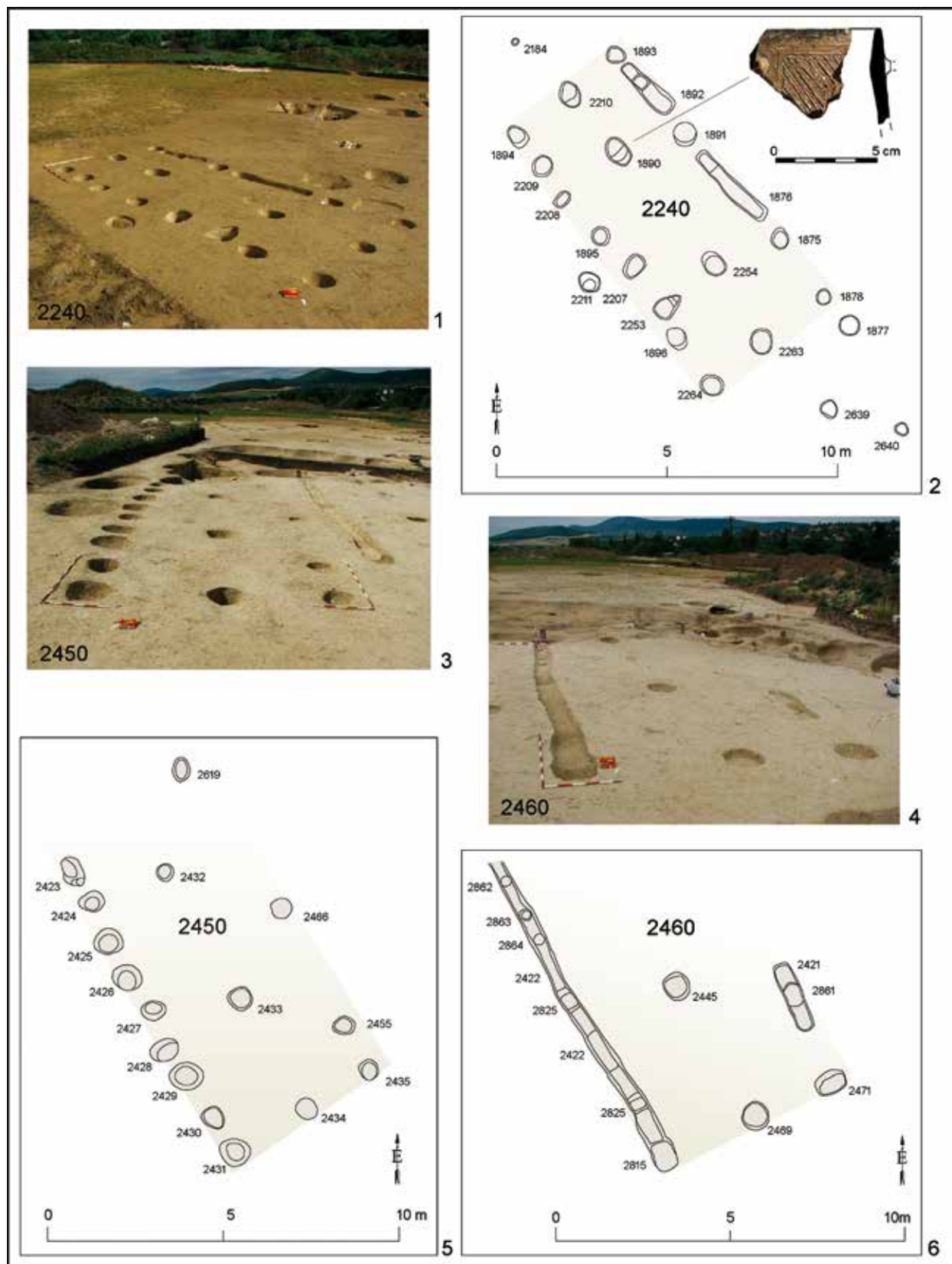
A korszakhoz tartozhatott, szántással erősen roncsolt két temetkezés is. Egyikük egy É/ÉNy-D/DK-i tájolású gyermek (2401), a másik a gerincoszlop előkerült alsó részlete, a keresztcsont és a medence helyzete alapján ÉK-DNy-i irányítású, háton fekvő felnőtt vázának maradványa lehetett (2556). Utóbbi bal combcsontjának felső része mellett egy átfúrt, csillag alakú agyagtárgy került elő, de kapcsolata a temetkezéssel nem bizonyítható (5. kép 19).

Településszerkezet

A település belső szerkezetéről az útfeltárások összefüggő felületei alapján alkothatunk képet (1. kép 2). Az épületek egymástól távolabb párosával vagy magányosan helyezkedtek el, mellettük kisebb, köztük nagyobb gödrökkel. Az egymás mellett párhuzamosan felépített házak egyidejűsége kérdéses, időbeli viszonyuktól függetlenül azonban valószínűnek látszik, hogy a település szerkezetét egy vagy több épületet és gödröket befoglaló csoportosulások (háztartások) alkothatták. Egy-egy ilyen csoportosulás-

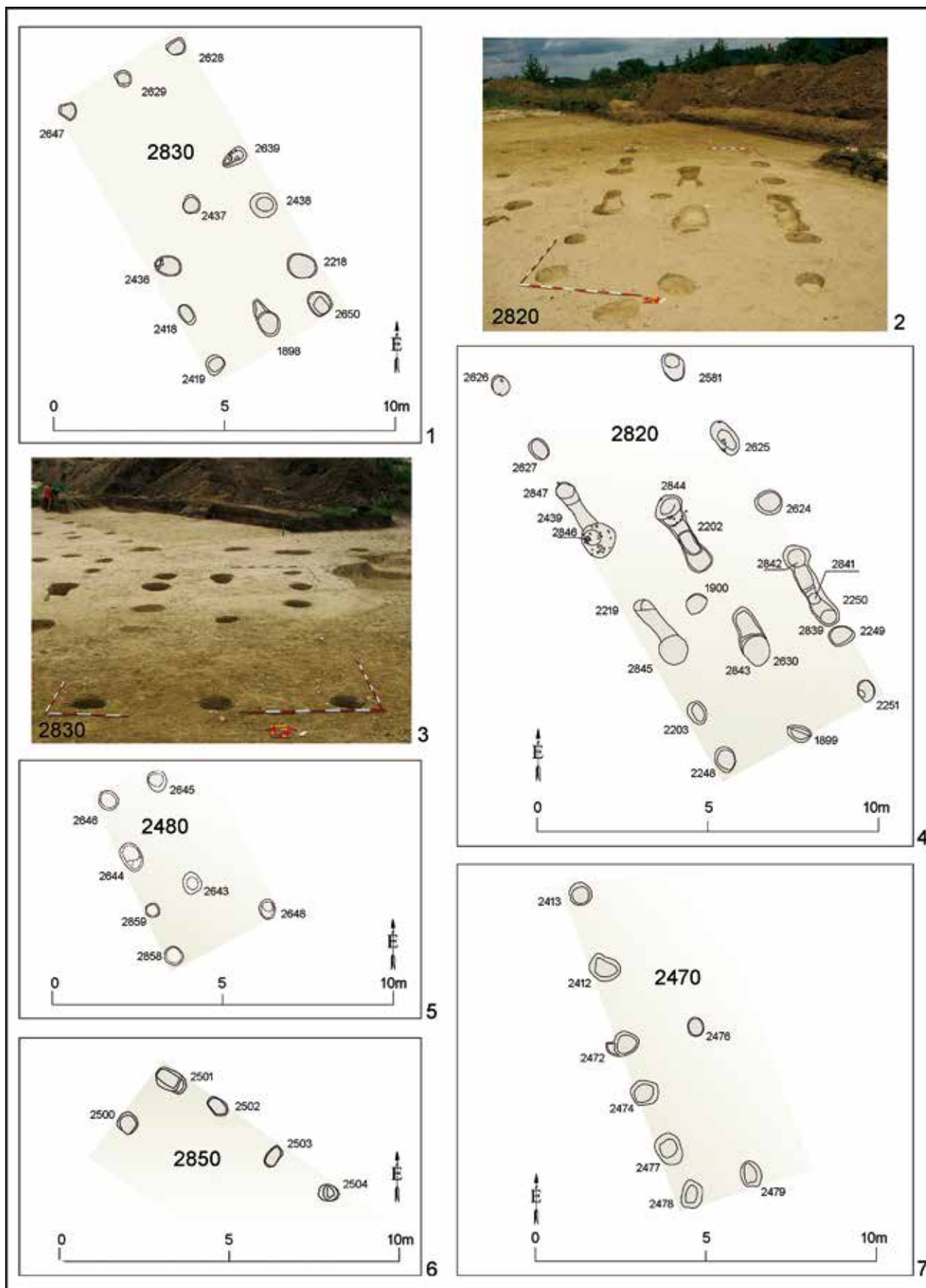
⁴ HAVAS-VIRÁG 2013.

⁵ HAVAS et al. 2017, 46–47, 52.

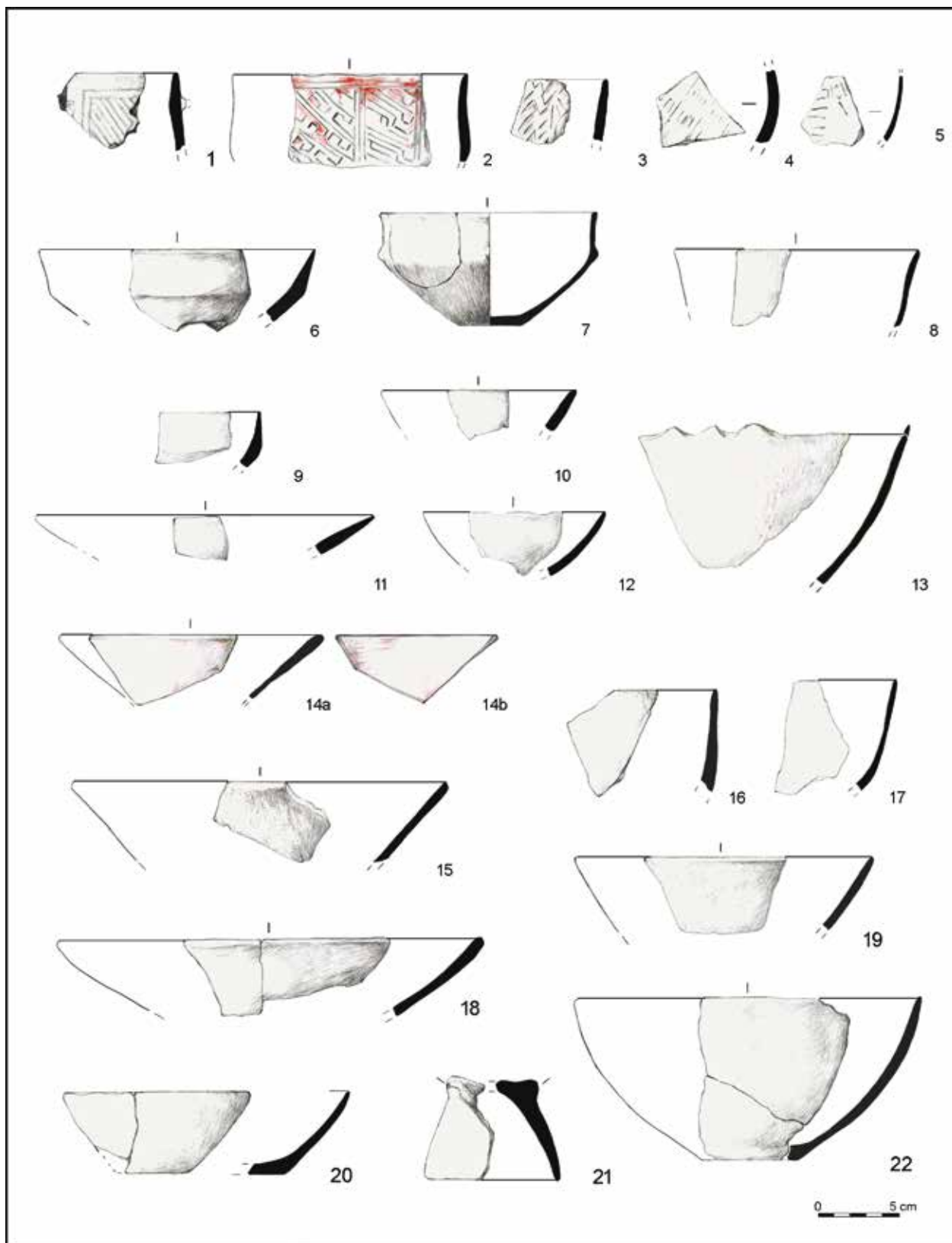
2. kép. Csúcshegy-Harsánylejtő. Oszlopvázás épületek. 1-2: 2240; 3, 5: 2450; 4, 6: 2460

Fig. 2. Csúcshegy-Harsánylejtő. Houses with post structure. 1-2: Feat. nr. 2240; 3, 5: Feat. nr. 2450; 4, 6: Feat. nr. 2460

3. kép. Csúcshegy-Harsánylejtő. Oszlopvázás épületek. 1, 3: 2830; 2, 4: 2820; 5: 2480; 6: 2850; 7: 2470

Fig. 3. Csúcshegy-Harsánylejtő. Houses with post structure. 1, 3: Feat. nr. 2830; 2, 4: Feat. nr. 2820; 5: Feat. nr. 2480; 6: Feat. nr. 2850; 7: Feat. nr. 2470

4. kép. Csúcshegy-Harsánylejtő. Kerámialeletek a település objektumaiból. 1: 1890. obj.; 2, 7: 1650. obj.; 3, 6, 9, 21: 2508. obj.; 4-5, 10-14a-b, 17-18, 20: 1842. obj.; 8, 19: 1951. obj.; 15: 2831. obj.; 22: 1871. obj.

Fig. 4. Csúcshegy-Harsánylejtő. Pottery finds from the settlement features. 1: Feat. nr. 1890; 2, 7: Feat. nr. 1650; 3, 6, 9, 21: Feat. nr. 2508; 4-5, 10-14a-b, 17-18, 20: Feat. nr. 1842; 8, 19: Feat. nr. 1951; 15: Feat. nr. 2831; 22: Feat. nr. 1871

ban kisebb és hosszabb épületek együtt is állhattak.

Valószínűsíthető, hogy a feltárás különböző pontjain előkerült árokszakaszok a települést egészében vagy csak részben kerítő létesítményhez tartozhattak. Erre utal, hogy az árok külső oldalán eddig nem kerültek elő épületek nyomai, a kívül található néhány gödör is az árok közvetlen közelében helyezkedett el.⁶

A leletanyag

Kerámialeletek

Nem élesen, de elkülönül a finom- és a durvakerámia kategóriája. Soványításra homokot mindkettőben alkalmaztak, amihez a finomkerámiánál egészen apróra, az 1–1,5 cm falvastagságú nagyobb edényeknél viszont többnyire durvábbra őrölt mészkő-, néha apró kavics-, egyéb kő- és kerámiazúzalék is társulhatott. A finomkerámia általában sötétszürke, néha világosabb vagy sárgás, esetleg szürke-sárga foltos, felületük többnyire kopott. A durvább edények szürkés/sárgás/vöröses, néha szürke színűek vagy sárgaszürkés foltosak. A felület többnyire simított, néha egyenetlen. A finom- és a durvakerámia együttes alkalmazása a fiatalabb VK-tól kezdődően a Sopot- és a lengyeli fazekasságban is jellemző. A Sopotban mindkettő vastag falú, de a legkésőbbi leletek közt már megjelenik az átlagosnál jóval vékonyabb falú kerámia.⁷ Soványításra kerámiazúzalékot ritkán alkalmaztak.⁸ A formatív fázisban homokot, apró kavicsot, ritkábban kerámiaőrleményt kevertek az agyagba.⁹ Hasonló jellegzetességek tapasztalhatók a csúcshegyi kerámialeletek körében is, különbség a soványító anyagok változatossága és a kerámiazúzalék gyakoribb alkalmazása.

A finomkerámia típusai és változatai (4. kép 1–22; 5. kép 1–22)

1. Tálak/csészék

1.1. Bikónikus forma alacsony felső és mély alsó résszel.

1.1.a. Éles törésvonalú, alacsony cilindrikus (4. kép 9) vagy enyhén homorú felső részű (4. kép 7). Lekerekítettebb és profiláltabb változatban igen jellemző a bicskei Sopot-leletek között.¹⁰

1.1.b. A törésvonallal csatlakozó alacsony felső rész kissé íveltlen kihajló (4. kép 6). Ritkán, de előfordul Bicskén a Sopot-anyagban alacsony, profilált felső résszel.¹¹ Ajkán a késő Sopotban már több példányban is megjelenik.¹² Aszódon laposabb és szélesebben kihajló magasabb felső résszel tűnik fel.¹³

1.2. Fordított csonka kúp alakú tálak.¹⁴

1.2.a. Laposabb és kissé mélyebb formák is (4. kép 10, 15, 19) előfordulnak. Előbbiek mindkét oldalán vörös festést is alkalmazhattak (4. kép 14a–b). Mélyebb változata talp nélkül megtalálható a Sopotban is Bicskén.¹⁵ Aszódon a talpas tálak tálrésze lehet ilyen,¹⁶ megvan talp nélkül, enyhén ívelt¹⁷ vagy kónikus oldallal is.¹⁸

1.2.b. Szélesebben szétterülő szájrésszel és laposabb formában is megjelenik (4. kép 11, 18). Utóbbi változat nem jellemző a Sopotra. Aszódon ez a forma is talpas tálakhoz kapcsolódik.¹⁹

1.3. Ívelt oldalú tálak/csészék. Mélyebb (4. kép 8, 13, 16–17, 22) és alacsonyabb forma is előfordul (4. kép 12, 20). A felső rész mindkettőnél lehet ívelt (4. kép 12–13, 20), peremnél enyhén kihajló (4. kép 8), csaknem függőleges (4. kép 16) vagy kissé kifelé álló (4. kép 17). A töredékek zöme díszítetlen, ritka a háromkaréjos peremkiképzés (4. kép 13). A profilált aljúhoz (4. kép 20) hasonló előfordul Bicskén a Sopotban.²⁰ A Délnyugat-Dunántúlon a Sopotban lekerekített aljúak, a formatív fázisban viszont hasonlóak fordulnak elő.²¹ Aszódon mélyebb, hengeres felső részű változatok vannak, háromkaréjos peremmel tisztai környezetben találkozunk.²²

2. Talpas edények

2.1. Tömör talpas kehely. Szabálytalanul formált példány fordul elő, felső részén tömör talppal.

2.2. Alacsony üreges kónikus talpú edény (4. kép 21).

A tömör/majdnem tömör talp a Sopot-kultúrával jelenik meg a Dunántúlon,²³ vezértípus

¹¹ MAKKAY et al. 1996, Fig. 23. 10, Fig. 26. 9, 70b F típus.

¹² REGENYE 1994b, Abb. 5. 1, 3, 5, Abb. 12.

¹³ KALICZ 1985, 35. kép 3, 36. kép 3, 37. kép 10, 39. kép 8, 46. kép 1.

¹⁴ A töredékek között alul súlypontozott, profilált oldalúakhoz, illetve lekerekített aljúakhoz valók is lehettek.

¹⁵ MAKKAY et al. 1996, Fig. 70a D típus.

¹⁶ KALICZ 1985, 29. kép 7, 45. kép 9, 11.

¹⁷ KALICZ 1985, 36. kép 3.

¹⁸ KALICZ 1985, 45. kép 6.

¹⁹ KALICZ 1985, 29. kép 7.

²⁰ MAKKAY et al. 1996, Fig. 71a L típus.

²¹ BARNA 2011a, XIV. típusábra 9–12.

²² Pl. Kisköre-Gát: KOREK 1989, Taf. 1. 4, 7.

²³ KALICZ–MAKKAY 1972, 2. kép 6, 5. kép 13; MAKKAY et al. 1996, Fig. 27. 9–10; KALICZ et al. 2007, 42; BARNA 2011a, II. típusábra 3–4, 6; BARNA 2017, II. Type Table.

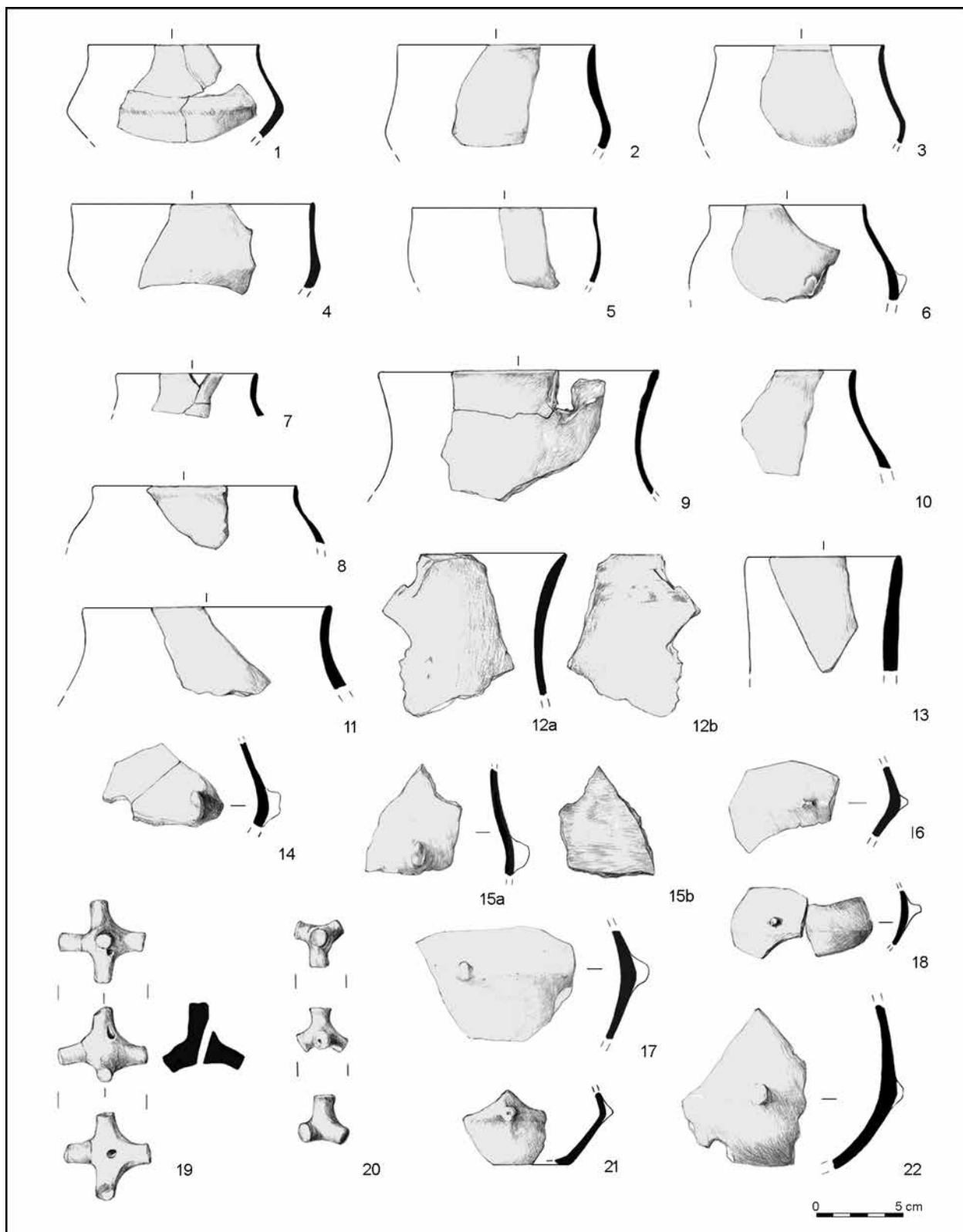
⁶ HAVAS–VIRÁG 2013.

⁷ KALICZ 1998, 34; BARNA 2007, 370; BARNA 2011a, 169.

⁸ BARNA 2011a, 176, 185.

⁹ TÓTH 2011, 47; BARNA 2011a, 195.

¹⁰ MAKKAY et al. 1996, Fig. 70b A típus, Fig. 7. 3, Fig. 22. 6–7, Fig. 24. 4, 7, 9, Fig. 26. 2.

5. kép. Csúcshegy-Harsánylejtő, Kerámialeletek a település objektumaiból. 1-2, 8-11, 13-14, 16, 18, 22: 1842. obj.; 3-4: 2507. obj.; 5, 21: 2508. obj.; 6-7: 1951. obj.; 12a-b, 15a-b: 1849. obj.; 17: 1871. obj.; 19: 2556. obj.; 20: 2415. obj.

Fig. 5. Csúcshegy-Harsánylejtő. Pottery finds from the settlement features. 1-2, 8-11, 13-14, 16, 18, 22: Feat. nr. 1842; 3-4: Feat. nr. 2507; 5, 21: Feat. nr. 2508; 6-7: Feat. nr. 1951; 12a-b, 15a-b: Feat. nr. 1849; 17: Feat. nr. 1871; 19: Feat. nr. 2556; 20: Feat. nr. 2415

a Lužianky-típusban,²⁴ és megvan a korai Lengyel-kultúrában is.²⁵ Sében tömör és alacsony üreges kónikus talpak is előfordulnak²⁶ csakúgy, mint Sormás-Törökföldeken a formatív, illetve korai Lengyel-időszakban.²⁷

3. Bikónikus edények

3.1. Zártabb forma. Eltérő mértékben behajló magas (5. kép 2–3, 10), néha alacsonyabb (5. kép 1), homorúan ívelt felső részű edények. Alsó részük kónikus vagy kissé domború, a törésvonal élesebb (5. kép 1, 21) vagy lágyabb (5. kép 2–3, 14). A típus jellemző a bicskei Sopot-anyagban,²⁸ előfordul Ajkán a késő Sopotban,²⁹ illetve élesebb³⁰ és lágyabb³¹ törésvonallal a Sé-Lužianky-típusban is.

3.2. Széles szájú változat. Homorú, csaknem cilindrikus magas felső és kónikus alsó részű edények (5. kép 4). A forma talppal megvan Bicskén,³² és előfordul a Sé-Lužianky-típusban is.³³

4. S profilú edények

4.1. Rövid nyakú, szűk szájú, gömbölyű hasú edényké (5. kép 6, 7–8, 11) öblükön gyakran függőleges ovális bütyökkel. A bicskei Sopot-telegen csak hosszabb nyakkal jelenik meg, de hasonló díszítménnyel.³⁴ Rokon forma a formatív fázisban is megvan,³⁵ Lužianky anyagában dominál, de inkább alul súlypontosított lekerekített bikónikus változatban.³⁶

4.2. Széles szájú, S profilú edény. Rövid ívelt nyakú, gömbszelet alakú forma (5. kép 5), amelyet több ívelt bütyökdiszes oldaltörödé (5. kép 15a–b, 17, 18, 22) vörös festés nyomával is (5. kép 6, 15a–b). Alul súlypontosított is előfordul (5. kép 22), de öblük többször a has közepmagasságában volt. A lekerekített hasi rész megvan a késői Sopot-anyagban,³⁷ és hasonló a Sé-Lužianky-típusban is található.³⁸

5. Palackok, amforák

5.1. Ívelt nyakú változat (5. kép 9, 12a–b). Jó párhuzamai vannak Sében³⁹ és a Lužianky-típusban is.⁴⁰

5.2. Hosszabb hengeres, enyhén kihajló peremű forma (5. kép 13). Hasonlóval találkozunk Lužiankyban,⁴¹ de az alig kihajló peremű változat igen ritka.

6. Csillag alakú agyagtárgyak

Átfúrt és átfúratlan példány is előkerült a Csúcshegyen (5. kép 19–20). Használatuk feltehetően a Vinča-kultúrában kezdődött, onnan terjedt elsősorban észak felé. Magyarországon a Sopot-kultúra bicskei telepén került elő a legtöbb darab,⁴² de Aszódon is jelen van. A Dunántúlra a Sopot-kultúra közvetíthette, esetleg onnan jutott Aszódra is.⁴³

A durvakerámia típusai és változatai (6. kép 1–24)

7. Fazekak

7.1. S profilú forma. Ívelt nyakú (6. kép 1, 2, 5, 8), erősen öblösödő edények.

7.2. Szűkülő szájú, kevésbé ívelt nyakú variáns (6. kép 3, 6, 9) erősen öblösödő hasi résszel.

7.3. Széles szájú, kevésbé öblösödő változat (6. kép 4, 7).

7.4. Hosszú, ívelt nyakú forma (6. kép 10–11).

Valamennyi változatra jellemző a különféle bütyökdiszek alkalmazása nyakhajlatban és a hason, gyakran együtt is (6. kép 5, 7), a peremen ujjbenyomásokkal (6. kép 7).

A 7.1. forma megvan Bicskén a Sopotban is hosszú alsó résszel.⁴⁴ Lužiankyból telepügdörből ismert hasonló.⁴⁵ Aszódon a tiszai jellegzetességek között szerepelteti Kalicz N. az S profilú⁴⁶ és a széles szájú változatokat⁴⁷ is. A hosszú, ívelt nyakúaknak szintén vannak megfelelőik a tiszai jellegű kerámia körében.⁴⁸

8. Fordított csonka kúp alakú tálak

Egyenes vagy kissé ívelt oldalú mély forma, felső részén bütyökkel (6. kép 15, 18), esetleg benyomkodott peremmel (6. kép 18). A Sopotban nem jellemző, Lužiankyban is ritkán lép fel ívelt

²⁴ NOVOTNÝ 1962, Tab. XIII. 3, XVI. 7, XVII. 1, XLV. 4–6, XLVI. 1–4.

²⁵ BARNA 2011a, 174, 11. tábla 5; 46. tábla 4.

²⁶ KALICZ 1998, Abb. 20. 22–23, 24, 26.

²⁷ BARNA 2011a, XV. típus tábla 1–3; BARNA 2017, Type Table XV.

²⁸ MAKAY et al. 1996, Fig. 24. 5, 10, Fig. 26. 8, 10, Fig. 39. 4.

²⁹ REGENYE 1994b, Abb. 3. 1–4.

³⁰ NOVOTNÝ 1962, Tab. XI. 3, 6. stb.; KÁROLYI 2011, 8. tábla 2, 8, 10. tábla 3.

³¹ NOVOTNÝ 1962, Tab. IX. 3, XIV. 1, XV. 1–2, XLI. 1.

³² MAKAY et al. 1996, Fig. 26. 12.

³³ NOVOTNÝ 1962, Tab. XI. 2, XXXIII. 1, XLVI. 2; KALICZ 1983–84, Taf. 7. 9; KÁROLYI 2011, 8. tábla 3, 9. tábla 8, 18. tábla 1.

³⁴ MAKAY et al. 1996, Fig. 37. 5.

³⁵ Pl. KÁROLYI 2011, 2. tábla 4, 4. tábla 1, 6. tábla 1, 9. tábla 2.

³⁶ NOVOTNÝ 1962, Tab. VIII. 1–2, IX. 1, X. 1–3.

³⁷ Pl. REGENYE 1994b, Abb. 4. 1–7; MAKAY et al. 1996, Fig. 71a, M és S típus.

³⁸ NOVOTNÝ 1962, Tab. XL. 8. KÁROLYI 2011, 17. tábla 4.

³⁹ Pl. KÁROLYI 2011, 4. tábla 3, 4, 5. tábla 6, 10. tábla 4, 6.

⁴⁰ NOVOTNÝ 1962, Tab. XXIV. 1, XXV. 1–2, XXXIV. 1–4, XLVII. 1–3.

⁴¹ NOVOTNÝ 1962, Tab. XXXIII. 2.

⁴² MAKAY et al. 1996, 122–128, Fig. 75–77.

⁴³ KALICZ 1985, 78. kép 2–3.

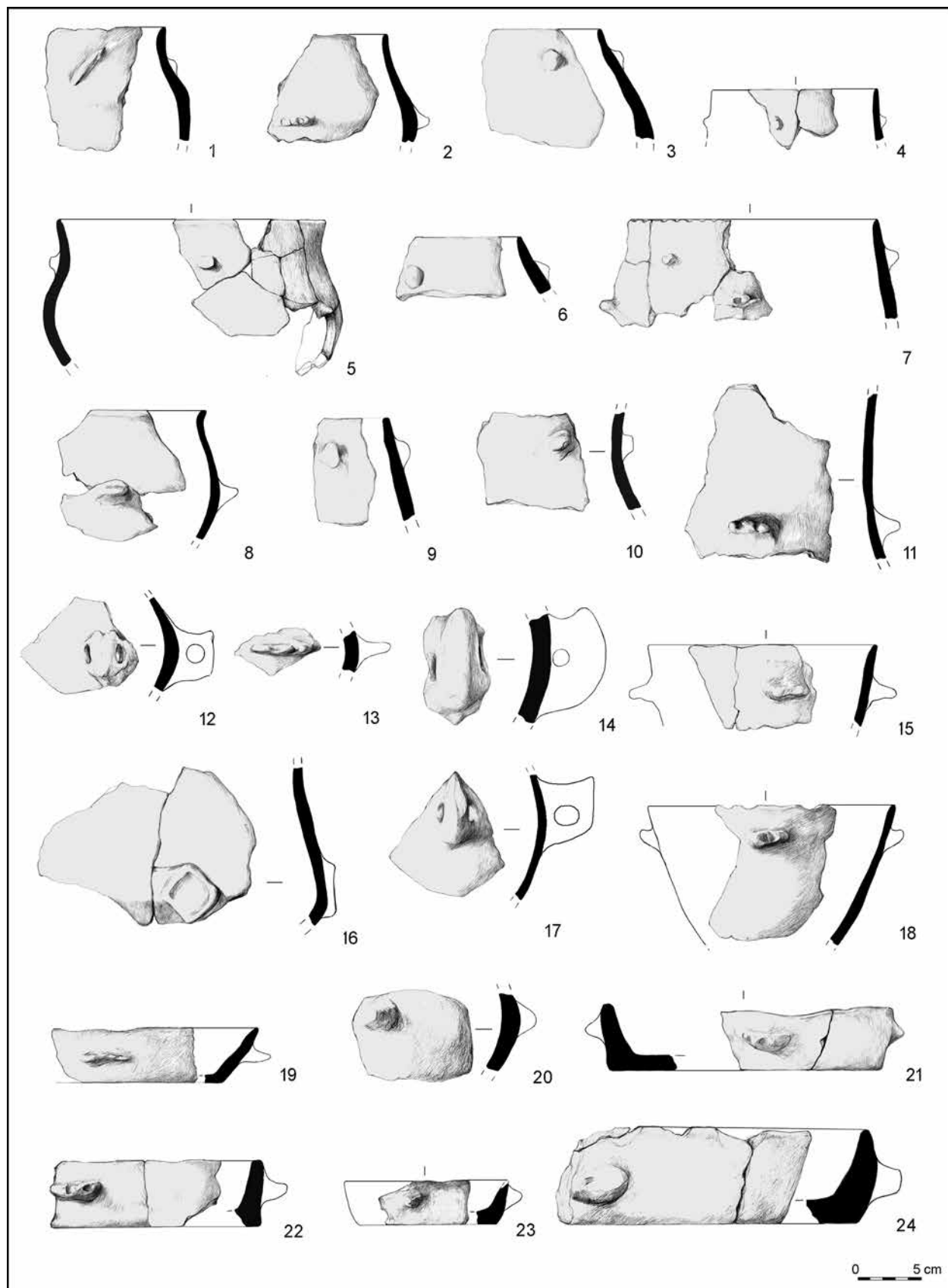
⁴⁴ MAKAY et al. 1996, Fig 71b A típus.

⁴⁵ NOVOTNÝ 1962, Tab. XXIV. 2.

⁴⁶ KALICZ 2008, Abb. 7. 5, Abb. 9. 13–14.

⁴⁷ KALICZ 2008, Abb. 7. 6–9.

⁴⁸ KALICZ 2008, Abb. 9.

6. kép. Csúcshegy-Harsánylejtő. Kerámialeletek a település objektumaiból. 1–4, 6, 12, 17, 20, 21, 23: 2842. obj.; 5, 9–10, 13, 16: 1951. obj.; 7–8, 11, 14, 18, 22: 2508. obj.; 15, 24: 2832. obj.; 19: 2831. obj.

Fig. 6. Csúcshegy-Harsánylejtő. Pottery finds from the settlement features. 1–4, 6, 12, 17, 20, 21, 23: Feat. nr. 2842; 5, 9–10, 13, 16: Feat. nr. 1951; 7–8, 11, 14, 18, 22: Feat. nr. 2508; 15, 24: Feat. nr. 2832; 19: Feat. nr. 2831.

oldallal, közepmagasságnál bütyökkel.⁴⁹ Aszódon a tiszai jellegzetességek között tűnik fel laposabb és mélyebb formában is.⁵⁰ Köztük vannak a csúcshegyiekhez igen közel állók,⁵¹ de van azoknál mélyebb, függőlegesebb oldallal.⁵² Hasonló a bütyökdíszek elhelyezése és a perem díszítése is.

9. Lapos tálak

Igen gyakoriak a vastag, alacsony függőleges vagy ferde fallal rendelkező, gyakran fogóbütyökkel is ellátott különböző méretű példányok (6. kép 19, 21–24). Hasonlók Budapest-Békásmegyeren a Zseliz III. időszakban jelennek meg,⁵³ de viszonylag nagy számban találhatók a Sopot II–Bicske-kultúra lelőhelyein is.⁵⁴ A DNy-Dunántúlon a Sopot-körben⁵⁵ és a formatív Lengyel-fázisban⁵⁶ megjelenik bevagdosott peremmel is,⁵⁷ sőt még később is használatos.⁵⁸ Jelen van az aszódi településen. Kalicz N. a Tisza (Csőszhalom)-kultúra elemei közé sorolta,⁵⁹ ahol jó párhuzamokkal rendelkezik⁶⁰ ez a Szakálhát-időben már létező edénytípus.

Díszítések

Festés

Égetés utáni vörös pasztózus festés nyoma a finomkerámia több töredékén (4. kép 2, 13, 14a–b; 5. kép 6, 9, 12a–b, 15a–b), illetve egyes típusoknál (5. kép 12a–b, 15a–b), így a széles szájú tálakon (4. kép 14a–b) a belső oldalon is megfigyelhető. Minta az erodált felületen nem rekonstruálható, többszínű festést nem lehet azonosítani. A Sopot-kultúrában a vörös festés⁶¹ dominált, a sárga főleg a későiben fordul elő, vélhetően Lužianky-hatásra. A vörös-sárga kombináció kisebb mértékben a Lengyel-kultúra I. szakaszára is jellemző.⁶² A Sopotban és a formatív fázisban a festés karcolás nélküli, Aszódon viszont a kettő együtt lép fel.

A Csúcshegyen két tiszai töredéken jelenik meg karcolással kombinált vörös festés (4. kép 2), illetve fehér festés/bevonat (2. kép 2; 4. kép 1). Az égetés után felvitt fehér festék maradványa a felületen, illetve nyomokban a bemélyítésekben is azonosítható. Hasonló bevonat ritkán, de előfordul a Tisza-kultúra jellegzetes karcolt mintázatú edényein.⁶³ Az épülettel vagy temetkezéssel kapcsolatos kontextusból való darabok az ilyen módon díszített kerámiák mindennapi életből kivont jellegére utalhatnak.⁶⁴ A 2240-es számú épület egyik belső oszlopgyödréből töredékesen előkerült csúcshegyi példánnyal (2. kép 2) kapcsolatban is felmerülhet, hogy esetleg építési áldozatként szerepelt.

Karcolt díszítés

A finomkerámiára jellemző karcolt díszítéssel csak az említett, a Tisza-kultúrával összefüggésbe hozható töredékeken találkozunk, a lengyeli típusú minta nem jellemző. Az S profilú, vörös festett (4. kép 2), illetve fehér bevonatos/festett edény töredékén (2. kép 2; 4. kép 1) egyformán a mezőkre osztott keretezett meanderminta tűnik fel. Hasonló, Aszódon is megjelenő mintázat⁶⁵ a Tisza II. időszakban fordul elő.⁶⁶ A többi töredéken meanderszerű (4. kép 4, 5), illetve cikcakkmotívumok (4. kép 3) ismerhetők fel, előbbiek esetleg S profilú edényekből való darabokon. A cikcakkminta Aszódon karcolt⁶⁷ és festett változatban is előfordul.⁶⁸

A minta festés előtti bekarcolása nem jellemző a Sopot-kultúrára⁶⁹ és a Sé-Lužianky-típusra,⁷⁰ az csak a Lengyel-kultúra korai fázisában válik általánossá,⁷¹ így Aszódon is feltűnik.

Plasztikus díszek

1. Függőleges ovális bütyök a finomkerámián bikónikus (4. kép 7) és kerek hasú edényeken (5. kép 6, 14, 15, 17, 22) jelenik meg. Hasonlóak a Sopot–Bicske anyagban tűnnek fel, főleg a bikónikus formákon,⁷² ritkán megvan a Lužianky-típusú kerámián is.⁷³

2. Kerek bütyök legömbölyítve a finom- (5. kép 16, 18, 21) és a durvakerámián is előfordul (6. kép

⁴⁹ NOVOTNÝ 1962, Tab. XIX, 3.

⁵⁰ KALICZ 1985, 37. kép 2, 45. kép, 37. kép 6, 53. kép 7, 8.

⁵¹ KALICZ 2008, Abb. 6. 16.

⁵² KALICZ 2008, Abb. 9. 11, 12.

⁵³ GLÄSER 1993, Taf. 65. 1, 73. 7.

⁵⁴ KALICZ–MAKKAY 1972, 3. kép 15, 8. kép 8; MAKKAY ET AL. 1996, Fig. 30. 1–7.

⁵⁵ BARNA 2011a VI. típus tábla 17–18, 21. tábla 11, 23. tábla 5.

⁵⁶ BARNA 2011a 195; XVIII. típus tábla 1, 3. tábla 11, 76. tábla stb.

⁵⁷ BARNA 2011a 46. tábla 11, 80. tábla 3.

⁵⁸ ZALAI–GAÁL–OSZTÁS–SOMOGYI 2014, Abb. 36a–b, 37a–c.

⁵⁹ KALICZ 2008, 19, Abb. 6. 17–19, Abb. 8. 10–11, 13.

⁶⁰ BANNER 1930, Taf. 13. 1–12, Taf. 14. 1, 4, stb; BANNER 1960, Taf. 2. 12 stb; KOREK 1989, Taf. 1. 6, 11.

⁶¹ TÓTH 2011, 46–47.

⁶² KALICZ 1983–1984, 278; KALICZ 1985, 76; RACZKY 1974, 185; ZALAI–GAÁL 1982, 24; TÓTH 2011.

⁶³ HORVÁTH 1987, 12. kép; RACZKY–ANDERS 2010.

⁶⁴ HORVÁTH 1987, 44; RACZKY–ANDERS 2010.

⁶⁵ KALICZ 1975–1976, Abb. 3. 4, 9; KALICZ 2008, Abb. 11. 3, 6, 9, 15.

⁶⁶ RACZKY 1992, Fig. 2. 1, 3, 5–6; Fig. 3. 8.

⁶⁷ KALICZ 1998, Abb. 46. 2.

⁶⁸ KALICZ 1998, Abb. 45. 3.

⁶⁹ REGENYE 1998, 114.

⁷⁰ NOVOTNÝ 1962, 219.

⁷¹ REGENYE 1998, 114.

⁷² MAKKAY ET AL. 1996, Fig. 18. 10, Fig. 26. 13, Fig. 37. 5.

⁷³ NOVOTNÝ 1962, Tab. XXV. 1; Tab. XLIX. 6.

3–5, 20, 24), néha lapított (6. kép 7, 10, 24) vagy benyomott tetővel is.

3. Vízszintes bütyök/léc.

3.1. Középen benyomott ovális bütyök a durvakerámián, öblös edényeken (5. kép 7) és mély tálakon (5. kép 15, 18) fordul elő.

3.2. Kétszer benyomott lapított vízszintes bütyök/léc hasas edényeken (6. kép 2, 13), ívelt nyakú fazekak nyakán (6. kép 11), de főként lapos tálak oldalán jelenik meg (6. kép 19, 21–22).

3.3. A benyomás nélküli bütyök ritka (6. kép 8). Bicskén a vízszintes bütyöknél⁷⁴ ritka az egyszer benyomott,⁷⁵ de kétszer vagy többször benyomott lapított vízszintes forma előfordul.⁷⁶ Egyszer benyomottakkal inkább Aszód tiszai-ként meghatározott anyagában találkozunk függőlegesen elhelyezve is.⁷⁷

4. Rövid ferde léc (6. kép 1). Főleg bevagdósásokkal vagy ujjbenyomásokkal vannak hasonlóak Aszódon a tiszai jellegzetességek között.⁷⁸

5. Rombusz alakú lapos plasztikus dísz (6. kép 16). Pontos párhuzama, illetve változata található Aszódon,⁷⁹ ahol nagy változatosságban vannak meg a lapos, középen mélyített kerek díszítmények is, amelyek szintén tiszai kapcsolatokat tükröznek.⁸⁰ A korai tiszai kapcsolatokat bizonyítják a Bicskén előfordulók is.⁸¹

Fülek

1. Felcsúcsosodó függőleges fül sokszor nagyméretű finomabb anyagú edények öblén fordul elő (6. kép 14, 17). A Sopot-körben jó párhuzamai vannak,⁸² Aszódon hiányoznak. A Lužianky-típusra nem jellemző.

2. Stilizált állatfej alakú függőleges fül (6. kép 12) az előzőhöz hasonló kerámián jelenik meg. Bütyök formában igen jellegzetes a Sopot-Bicske-anyagban,⁸³ a Lužianky-típusból hiányzik, és Aszódon sincsenek hasonlóak.

3. Vízszintes fül. Ritkán kónikus felső részű edényeken és lapos tálakon fordul elő. Aszódon a tiszai jellegzetességek között vannak hasonlóak.⁸⁴ A Csúcshegyen csőrszerűen megemelkedő

változatban is megvan; a Lužianky-típusban erősen felhúzott változata gyakori.⁸⁵

Peremek

1. A háromkaréjos kiképzés ritka (4. kép 13), szintén tálakon a tiszai anyagban lép fel hasonló.⁸⁶

2. A perem enyhe megvastagítása a finomkerámián figyelhető meg (5. kép 3). Előfordul a Lužianky-típusban is.⁸⁷

3. Ujjbenyomkodást – körbefutó formában – a durvakerámián, fazekakon (6. kép 7) vagy fordított csonka kúpos mély tálakon (6. kép 18) alkalmaztak. Hasas edényen a Sopot-Bicske stílusú kerámiában is előfordul.⁸⁸ Aszódon is öblös csuprok⁸⁹ peremén és virágcserep alakú edényeken⁹⁰ jelenik meg, ahol az így díszített edények a tiszai jellegzetességek közé tartoznak.⁹¹

Kőleletek

A település kisszámú pattintottkő-leleteit a mustársárga Úrkút-Eplény-típusú radiolarit⁹² képviseli, amely elsődleges nyersanyag a középső/késő neolitikum átmenet időszakában. Főleg a Sopot-kultúrában tűnik fel, de a legkorábbi lengyeli anyagokban is jelentős mennyiségben fordul elő.⁹³

Értékelés, keltezés

Az újkőkori lelőhelyet az első közlésekben a késő neolitikus dunántúli Lengyel-kultúra korai/korai klasszikus szakaszához kötöttük.⁹⁴ A viszonylag kevés lelettel dokumentálható település kerámiatöredékei közül az ujjbenyomott peremű fazekat, a profilált tálát, a lapos tálakat, a rövid ujjbenyomásos lécdísz említettük, a korai keltezésre a tömör talpú profilált serleg és a csillag alakú átfúrt agyagtárgy utalt. A díszítések közül a nyomokban megmaradt vörös pasztózus festést és a ritka karcolt díszítést emeltük ki. Utóbbiakat a Tisza-kultúra töredékei képviselik, a karcolt díszítés egyébként nem jellemzi a település finomkerámiáját.

⁷⁴ MAKAY et al. 1996, Fig. 30. 2, 6, 7.

⁷⁵ MAKAY et al. 1996, Fig. 30. 3.

⁷⁶ MAKAY et al. 1996, Fig. 35. 2, 3, 7.

⁷⁷ KALICZ 2008, Abb. 6. 17, Abb. 9. 11–12.

⁷⁸ KALICZ 2008, Abb. 7. 7, Abb. 9. 13, Abb. 12. 12, 15.

⁷⁹ KALICZ 2008, Abb. 8. 15, Abb. 12. 6.

⁸⁰ KALICZ 2008, Abb. 12. 3–5, 7–10.

⁸¹ MAKAY et al. 1996, Fig. 35. 4.

⁸² KALICZ–MAKAY 1972, 3. kép 18, 4. kép 8, 6. kép 25, 27 stb.; MAKAY et al. 1996, Fig. 18. 2, 4.

⁸³ KALICZ–MAKAY 1972, 3. kép 8, 11; MAKAY et al. 1996, Fig. 25. 7–9, 12.

⁸⁴ KALICZ 2008, Abb. 6. 18.

⁸⁵ NOVOTNÝ 1962, Tab. XVII. 4, XXIV. 1, XXXII. 1, XXXVI. 5.

⁸⁶ KOREK 1989, Taf. 1. 4, 7.

⁸⁷ NOVOTNÝ 1962, Tab. XI. 2, 4, XVI. 6.

⁸⁸ MAKAY et al. 1996, Fig. 7. 2, Fig. 35. 2, 7, 71b Type A.

⁸⁹ KALICZ 1985, 49. kép 6, 8, 14, 56. kép 5, 57. kép 3.

⁹⁰ KALICZ 1985, 37. kép 2, 53. kép 7; KALICZ 2008, Abb. 9, 12.

⁹¹ KALICZ 2008, Abb. 7. 2, 5, 8, Abb. 9. 12, 14.

⁹² A meghatározást T. Biró Katalinnak köszönöm.

⁹³ BIRÓ 1989; BIRÓ 1994, 109; BARNÁ 2017, 42, 124.

⁹⁴ SZILAS–VIRÁG 2008, 119–124; HAVAS et al. 2017, 46.

A leletanyag részletes elemzése a finomkerámiában a késő Sopot elemeinek hangsúlyosságára világított rá, ami mellett feltűnnek a Lužianky-típusú fazekasság jellemzői is. Ugyanakkor a Sopot-formákkal és egyes díszítésmódokkal való hasonlóság mellett nincsenek jelen a Vinča-hatású díszítésmódok, s ez lelőhelyünket megkülönbözteti a közeli Bicskétől. A csúcshegyi anyagból hiányzó karcolt díszű kerámia a formatív Lengyel-időszakra utal, és a durvakerámia hasonlósága, valamint a tiszai kerámia jelenléte ellenére is megkülönbözteti és talán időben is Aszód elé helyezi a települést. Ugyancsak eltérést jelez Aszódon a szétterülő szájú tálak nagyobb arányú előfordulása is. A durvakerámiánál mindkét lelőhelyen megtalálható jellemzők elsősorban a Tisza-kultúrával való kapcsolatok működésére vezethetők vissza, amelyek azonban nem csak Aszódon, hanem a Sopot-körben is léteztek a Tisza-kultúra I–II. fázisa idején. Egyedül a Csúcshegyen is feltűnő fordított csonka kúp alakú táltípusnak (8. típus) nincs kapcsolata a Sopottal, hasonlóval csak Aszódon és a tiszaiiban találkozunk.

A csúcshegyi leletek összességében késő-Sopot- és Lužianky-összefüggésekre utalnak, amelyben felismerhetjük a Zselíz–Szakálhát-időszaktól fennálló alföldi kapcsolatokat a Tisza-kultúrával is. A kerámián túl jól jelzi ezt a Csúcshegyen is képviselt Űrkút–Eplény-típusú radiarit gyakorisága a késő szakálhát-i-korai tiszai (Tisza I/II) anyagokban,⁹⁵ ami az importkerámiák adataival megegyezően⁹⁶ jól mutatja a Sopot- és a legkorábbi Lengyel-kultúra alföldi kapcsolatait.⁹⁷

A dunántúli vonaldíszes fejlődés végét Budapesten a kerámiájukban már a következő időszakra utaló vonásokkal rendelkező békásmegyeri leletekkel,⁹⁸ illetve nagytétényi sírmellékletekkel⁹⁹ fémjelzett legkésőbbi Zselíz III. lelőhelyek jelentik.¹⁰⁰ A lengyeli edényformákkal való bizonyos hasonlóságok miatt a bicskei sírok előkerülésekor a legkésőbbi zselízi (békásmegyeri) leleteket az ún. „Vorlengyel-horizontba” sorolta a kutatás. Később, a Sopot II.–Bicske-kultúra magyarországi jelenlétének azonosításakor a békásmegyeri gyermeksírt anyagát továbbra is a késő Zselíz-kultúrához kötötték.¹⁰¹

Kalicz Nándor a Sopot-kultúra időrendi helyzetét és a Lengyel-kultúra kialakulását elemezve¹⁰² a késő vagy legkésőbbi Zselíz mellett a Sopot-kultúra idősebb szakaszát sorolta a „Vorlengyel-horizontba”, egyúttal párhuzamba állítva a korai Tisza-kultúrával (I.)¹⁰³ és a Vinča B2 fázissal. A Lengyel-kultúra legkorábbi horizontjának is tekinthető „Protolengyel”-nek nevezett időszakba a legfiatalabb dunántúli Sopot-kultúrát, illetve a Brezovljani-típust, valamint a Zalavár-, Sé-, Lužianky-típusú leleteket helyezte, amelyet a korai Tisza-kultúra (I.) második felével és a klasszikus Tisza (II.) kezdetével, illetve Vinča B2 második felével, esetleg a C kezdetével feleltetett meg. A bicskei és becsehelyi leletek mellett a Budapest közeli szentendrei sírleleteket¹⁰⁴ is a Sopot-kultúrába, azaz a „Protolengyel” időszakba sorolta.¹⁰⁵

Elméleti megfontolások,¹⁰⁶ majd a biztosan késő-Sopot-környezethez köthető Zselíz III. leletek¹⁰⁷ alapján azonban úgy tűnik, a Brezovljani-típus és az egyidős nyugat-dunántúli Sopot-kultúra részben a Zselíz végével párhuzamosítható, vagyis a „Protolengyel” időszakba helyezhető. A zselízi időszak klasszikus és késői fázisára keltezett Szécsény-Ültetési telep életének vége ugyanígy megélhetette a Sopot-kultúrát, a késő szakálhát-i/kora tiszai átmenetet, a Vinča B2 és talán C1 fázist, legvége pedig a Sopot-hatások, illetve importok alapján¹⁰⁸ a Lengyel-kultúra kialakulását megelőző időszakot.¹⁰⁹ A Zselíz III. vége Budapest környékén is megélhetette a fiatalabb Sopot- és a kialakuló Lengyel-időszak kezdetét, talán együtt is élhetett vele. A fennálló kapcsolatokat a Sopot- és Lužianky-jellemzők előfordulása jelzi a békásmegyeri, a nagytétényi és más hasonló korú együttesekben.¹¹⁰ A csúcshegyi település a Zselíz III. végét követően létesülhetett; nem ismertek olyan leletek vagy jelenségek, amelyek kapcsolatokat, illetve egyidejűséget igazolnának, holott a békásmegyeri lelőhely földrajzi közelsége ezt megengedné. Az elkülönülést a kerámián túl a Csúcshegyen megjelenő épületeknek a zselíziektől láthatóan eltérő típusa is jelzi.

¹⁰² KALICZ 1988.

¹⁰³ Korábban késő-Szakálhát- vagy Szakálhát-Tisza-átmenet.

¹⁰⁴ PATAY 1966–67, 8; TORMA 1986, 279.

¹⁰⁵ KALICZ 1988, Abb. 5, 1–5.

¹⁰⁶ HORVÁTH 1995–96, 150; HORVÁTH 1998; HORVÁTH–H. SIMON 1997, 13–14.

¹⁰⁷ Balácsa: REGENYE 2002, Fig. 3. 13; Sormás-Mántai dűlő: BARNABIRÓ 2009, 2. ábra 2a–d, 3; BARNABIRÓ 2011a, 50, 55, 57.

¹⁰⁸ PAVÚK 1976, 40–41; RACZKY 1986, 104.; KALICZ 1988, 106.; REGENYE 2002, 31–32.

¹⁰⁹ FÁBIÁN 2010, 279.

¹¹⁰ Összegyűjtve: FÁBIÁN 2010, 278.

⁹⁵ Pl. Öcsöd, Szegvár: BIRÓ 1991.

⁹⁶ GOLDMAN 1984; RACZKY 1986; HORVÁTH 1995–1996.

⁹⁷ BARNABIRÓ 2011a, 56.

⁹⁸ TOMPA 1942; GÁBORINÉ CSÁNK 1964; GLÄSER 1993 stb.

⁹⁹ GALLUS 1936; TOMPA 1942, 22, 26, Taf. 3. 1–4.

¹⁰⁰ A lelőhelyek összegyűjtve: FÁBIÁN 2010, 278.

¹⁰¹ KALICZ–MAKKAY 1972.

A Sopot II. és a Sé-Lužianky-csoport egykorúságát már Kalicz Nándor is felvetette.¹¹¹ Regenye J. szerint ez a Vinča B2/C-re keltezett magyarországi Sopot- és a Lengyel-kultúra Vinča C-re elfogadott kezdete között fennálló időbeni egybeesés területi elkülönüléssel indokolható.¹¹² P. Barna J. az egyes leletegyüttesek eltérő megítélésében,¹¹³ illetve a sormási lelőhelyeken együttesen feltűnő jellemzők alapján a késő Sopot- és a formatív Lengyel-kultúra fokozatos átfejlődését jelző, vélhetően rövid átmeneti fázis létében látja a radiokarbon-adatokkal¹¹⁴ is kimutatható átfeledés magyarázatát.¹¹⁵

A csúcshegyi település részletes kerámiaelemzése szerint azonban úgy tűnik, hogy a főváros térségében a formatív/kora Lengyel-időszakot,¹¹⁶ legalábbis részben, a csúcshegyi Sopot- és Sé-Lužianky-vonásokat/hagyományokat, illetve a tiszai befolyást tükröző kevert leletanyag képviselheti, amely esetleg némi átfedéssel megelőzhette a korai lengyeli karcolt díszű leletekkel rendelkező aszódai lelőhelyet.¹¹⁷ A település olyan összetett vonásokkal rendelkezik, amelynek hagyatékában jól kifejeződik Budapest területének összekötő, közvetítő szerepe a késő neolitikum kezdeti időszakában is.

A Sopot-, Lengyel- és Tisza-kultúrák egyes fejlődési fázisainak szinkronizálására vonatkozó adatokat nemrégiben Sebők K. összegezte.¹¹⁸ Az importleletekkel felvázolható kapcsolatrendszer a rendelkezésre álló radiokarbon-adatok is megerősítik, amennyiben „a lengyeli kultúra viszonylag rövid formatív fázisa és talán a korai klasszikus időszak eleje is, legalább részben egyidejű a kései Sopot-kultúrával, és nagyjából a tiszai kultúra 1–2. fázisával párhuzamos (Kr. e. 5000–4800/4750 körül), esetleg túlnyúlik azon”.¹¹⁹ Bár radiokarbon-adatok nem állnak rendelkezésünkre, a kerámialeletek értékelése alapján a csúcshegyi település is erre az időszakra – a Zseléz III. végét jelző adatokra tekintettel –, inkább annak második felére helyezhető.

Az épületek értékelése

A csúcshegyi házak alapvetően eltérnek a közép-európai VK épülettípusától. A belső térben egy vagy két oszlop állt, hiányoznak a VK-ra jellemző sűrű belső oszlopsorok, így a középszelemének alkalmazását jelzők is. A tetőt az épület középtengelyében álló oszlopokra is függeszthették (szelemenes tetőszerkezet), de azt alapvetően a falazat sűrűbben álló oszlopai tarthatták. Ez utóbbi esetben sejthető, hogy a hosszanti falak oszlopain nyugvó talpszelemenekre támasztva födémet/padlást és ezzel együtt szaruállásos fedélszéket alakítottak ki. A szarufák felső találkozásánál már a faanyag megmunkálásával létrehozott stabilabb kötéseket alkalmazhattak, az oldalfalakra nehezedő nyomást pedig a szarufákhoz erősített kötőgerendával ellensúlyozhatták. Erre a tetőszerkezetre utal, hogy a csúcshegyi házak középtengelyben álló oszlopait az épületek többségénél nem ásták mélyebbre, kizárólagos tartószerepük így nem valószínűsíthető. A ritkán jelentkező belső oszlophelyek szerint inkább a szaruállásos-kötőgerendás tetőszerkezet egy vagy két tartóoszloppal történő megtámogatását feltételezhetjük, amelyek egyidejűleg ágas-faként a középtengelyben végigfutó taréjszelement tarthatták. Mindamellett, hogy a tető kialakításának ezt a vegyes megoldását a szaruállásos tetőszerkezetet alkalmazó korai épületeknél elképzelhetőnek tartjuk, a középtengelyben álló belső oszlopok mindössze a födémet/padlást tartó hosszanti gerenda (mestergerenda) alátámasztói, esetleg egyúttal még osztófalak merevítői is lehettek.

A Sopot-kultúra házainak alaprajza és szerkezete a csúcshegyiekhez hasonlóan eltér a VK épületeitől, bár többször is felvetették a VK-hagyományok továbbélését a hosszúházakkal,¹²⁰ ház körüli árkokkal,¹²¹ illetve tájolással kapcsolatban.¹²² Épületeink tájolása hasonló, de szerkezetük más, nincsenek hosszúházak és házakat kísérő árkok, így a VK-tradícióknak legfeljebb a faserkezetes építészet átörökítésében lehetett szerepük.

Az épületek alaprajzát a Csúcshegyen oszlophelyek vagy oszlophelyek és alapárkok együttese alkotta. Regenye J. az alapárkos házaknál is VK-hagyományokat valószínűsít,¹²³ J. Pavúk szerint azonban azok a Vinča-kultúra hasonló épít-

¹¹¹ KALICZ 1988, 108.

¹¹² REGENYE 1998, 113; 2002, 37.

¹¹³ Esztergályhorváti: BARNÁ 2011a, 249; Zalavár: KALICZ 1988, 115–116; BARNÁ 2011a, 51, 249.

¹¹⁴ HORVÁTH 1991, Fig. 4; BARNÁ 2010, 99; 2011a, 249; KALICZ 2006, 37; KALICZ et al. 2007, 44–45.

¹¹⁵ BARNÁ 2007, 372; BARNÁ 2011a, 249.

¹¹⁶ Legidősebb vagy formatív fázis, korábban Protolengyel II, vagy Sé-horizont, utóbb Lengyel Ia (KALICZ 2006; PAVÚK 2007); korai vagy korai klasszikus, utóbb Ib fázis (KALICZ 2006).

¹¹⁷ Korai vagy korai klasszikus, utóbb Ib fázis (KALICZ 2006).

¹¹⁸ SEBŐK 2012.

¹¹⁹ SEBŐK 2012, 113.

¹²⁰ DOMBAY 1960, 57; KALICZ 1985, 18; HORVÁTH–KALICZ 2003, 13; BARNÁ 2009, 14; BARNÁ 2011a, 66.

¹²¹ REGENYE 1996, 25; BARNÁ 2011b, 37.

¹²² BARNÁ 2011a, 72.

¹²³ REGENYE 1994a, 152; 1996, 25.

ményeiből is származhatnak.¹²⁴ A Sopot-kultúra horvátországi lelőhelyein is ismertek alapárkos épületek,¹²⁵ és igazolható a csúcshegyi épületek kialakításánál mutatkozó kettősség is.¹²⁶ Alapárkokra házak részeként már korábban volt adat a Dunántúlon is,¹²⁷ de alapárkos és oszlophely együtteséből álló teljes alaprajz csak a DNy-Dunántúlon vált ismertté.¹²⁸ A sormási Sopot-épületek hosszanti falaiban a csúcshegyiekénél sűrűbben állóknál kevesebb oszlopot alkalmaztak, egy vonalban a belső oszlopokkal.¹²⁹ A középtengelyben megfigyelt mélyebb, erősebb oszlophelyek alapján Barna J. szelemenés sátoztetűt feltételez,¹³⁰ ám a kevesebb alátámasztás miatt a tető súlyának ellensúlyozására itt is lehetséges a csúcshegyiekhez hasonló vegyes, szaruállásos-szelemenés szerkezet kialakítása.

A formatív/korai lengyeli telepeken is feltételezhető volt épületek egykori létezése,¹³¹ a Lužianky-csoportban oszlophelyek és alapárkoszszakaszok ismertek.¹³² Utóbbiak alkalmazására a Dunántúlról¹³³ és Szlovákiából is van adat.¹³⁴ A csúcshegyiekhez alaprajzilag közel álló teljes házalapokat Sormás-Törökföldéken tárták fel a Dunántúlon,¹³⁵ ahol egyes esetekben az osztófal és a középtengelyben álló oszlopok hiánya¹³⁶ szintén utalhat a padlásos-szaruállásos tetőszerkezetre. Van adat alátámasztó oszlopsorra is,¹³⁷ így a vegyes megoldás sem zárható ki.

Összességében a Sopot- és formatív/korai lengyeli lelőhelyekről rendelkezésre álló építmények¹³⁸ bizonyos különbségek ellenére is sok hasonlóságot mutatnak a csúcshegyi házakkal. A fenti példák egyértelműen utalnak arra, hogy a Csúcshegyen is feltételezhető szaruállásos-kötőgerendás tetőkialakítás már a Sopot-¹³⁹ és formatív Lengyel-közegben is¹⁴⁰ jelen lehetett a házépítési gyakorlatban. Hasonlóak a szerkezeti elemek földbe ástott nyomai; megvannak a csak

oszlogpödrökkel, illetve az oszlogpödrök és alapárkok kombinációjával kialakított épületek is, bár a Csúcshegyen a beásásokat szabályosabban alakították ki. A Lengyel-kultúra fő építészeti újításaként megjelenő, csúcshegyihez hasonló, padlásszint felett kialakított tetőszerkezetet J. Pavúk a Vinča-kultúrából eredezteti.¹⁴¹ Ezt a VK-hagyományoktól eltérő szerkezetű Sopot- és a formatív/korai lengyeli épületek egyértelműen igazolni látszanak.

A Csúcshegyen feltárt házak alaprajzilag különböznek a lengyeli körben¹⁴² és a Tisza-vidéken, elsősorban a tell-telepeken általánosokként megismert jellegzetes hosszú építményektől.¹⁴³ Ugyanakkor azoktól eltérő házszerkezetek is bizonyíthatók,¹⁴⁴ és mindkettőben van példa a Harsánylejtőn megjelenő alapárkos megoldásra is.¹⁴⁵ Arányait nézve az általunk megtalált épületek a Polgár 6-os lelőhelyen feltárt horizontális telepről ismert kisméretű házakhoz is közel állnak.¹⁴⁶ Lelelőhelyünk korai keltezését tekintve az arányok és a szerkezet vonatkozásában hasonlóságot fedezhetünk fel a Sopot-kultúra épületeivel, és igazolható a rövidebb és eltérő szerkezetű házak létezése is.¹⁴⁷ Ugyanebben a körben szintén van példa a csúcshegyihez hasonló, különböző méretű házakból álló háztartási egységekre¹⁴⁸ csakúgy, mint az árkok eredeti, telepet kerítő rendeltetésére is.¹⁴⁹

Összegzés

A kelet-nyugati kapcsolatok érintkezési zónájában fekvő budapesti térség késő neolitikumának kutatása szempontjából igen jelentős a Csúcshegy-Harsánylejtőn előkerült település, amelynek kerámiájában késő-Sopot-, Lužianky- és tiszai elemek közösen, keveredve jelennek meg. Ez a jelenség nem csak a térség összekötő/közvetítő jelentőségének kézzelfogható bizonyítéka, hanem jól példázza a középső/késő neolitikum között lezajló bonyolult folyamatokat, amelyek mögött időrendinek tűnő eltéréseken túl, lokálisan különböző kapcsolatrendszerek mellett el-

¹²⁴ PAVÚK 2003, 462.

¹²⁵ KRZNARIĆ ŠKRIVANKO–BALEN 2006, Sl. 1–2, 4–7; MARIJAN 2006, 45, Sl. 4; BARNA 2011a, 70. KRZNARIĆ ŠKRIVANKO 2013/2014.

¹²⁶ KRZNARIĆ ŠKRIVANKO 2006, Sl. 2; MARIJAN 2006, 45, Sl. 3–5; KRZNARIĆ ŠKRIVANKO 2013/2014.

¹²⁷ REGENYE 1996; MAKAY ET AL. 1996, 31–32.

¹²⁸ BARNA 2009; BARNA 2010; BARNA 2011a, 66; BARNA 2011b, 37.

¹²⁹ BARNA 2017, Fig. 17. 1, 2–4, 7–8, 18. 2, 5.

¹³⁰ BARNA 2011a, 69.

¹³¹ Sé: KÁROLYI 1983–84, 299; KALICZ 1983–84; 1998, Abb. 21.

¹³² NOVOTNY 1962, 222.

¹³³ REGENYE 1994a, 152.

¹³⁴ PAVÚK 2003, Abb. 5. 3, Abb. 6; PAVÚK 2012, obr. 2. 3; obr. 3.

¹³⁵ BARNA 2017, Fig. 23. 2–3, Fig. 24. 1, 4, 7, Fig. 25. 5–6.

¹³⁶ BARNA 2011a, 36; BARNA 2017, Fig. 23. 1.

¹³⁷ BARNA 2017, Fig. 23. 2, Fig. 24. 1–4.

¹³⁸ BARNA 2009; BARNA 2010; BARNA 2011a; BARNA 2011b.

¹³⁹ BARNA 2009, 2. kép 2, 3. kép 8.

¹⁴⁰ BARNA 2009, 3. kép 1–3.

¹⁴¹ PAVÚK 2003, 456, 463; PAVÚK 2012.

¹⁴² Pl. DOMBAY 1960; PATAY 1985; PAVÚK 2003; OSZTÁS ET AL. 2012.

¹⁴³ Pl. HORVÁTH 1987; RACZKY 1987; HEGEDŰS–MAKKAY 1987; KALICZ–RACZKY 1987.

¹⁴⁴ KALICZ 1985; RACZKY ET AL. 1997; KALICZ–KREITER–TOKAI 2007; KALICZ–KOVÁCS 2012.

¹⁴⁵ RACZKY 1987; PAVÚK 2003.

¹⁴⁶ RACZKY ET AL. 1997.

¹⁴⁷ MARIJAN 2006; KALICZ–KREITER–TOKAI 2007; BARNA 2009; BARNA 2011a; BARNA 2017.

¹⁴⁸ BARNA 2010, 102, 10. kép 1.

¹⁴⁹ BARNA 2010, 102.

térő ütemű fejlődés, de eltérő identitások együttes megjelenése is sejthető. A csúcshegyi település valószínűleg a legkésőbbi Zselíz (Zselíz III.)-időszakot követően – illetve a lengyeli típusú karcolt díszű kerámia hiányát figyelembe véve –, talán Aszódot valamivel megelőzve vagy annak korai szakaszával egy időben létesülhetett a kutatás által jelenleg azonos időre helyezett formatív (Ia fázis)/korai klasszikus Lengyel-/késő Sopot-/Tisza I-II. időszakban.

Különösen jelentősek a csúcshegyi településen feltárt oszlopos szerkezetű épületek, amelyeknek

a vonaldíszes kerámiáétól eltérő alaprajzi elrendezése a lengyeli építészetben jelentős újjáépítésként alkalmazott, padlással ellátott, szaruállásos-kötőgerendás tetőszerkezet egyik korai megjelenését tükrözheti. A Csúcshegyen feltárt házak különböznek a lengyeli körben és a Tisza-vidéken általánosként megismert építményektől. Ugyanakkor ebben az időszakban azoktól eltérő házszerkezetek is bizonyíthatók, amelyek az építészetben megnyilvánuló változatosságra mutatnak rá.¹⁵⁰

IRODALOM

BANNER, JÁNOS

1930 A kökénydombi neolithkori telep (Die neolithische Ansiedlung von Kökénydomb). *Dolgozatok* (Szeged) 6, 49–158.

1960 The Neolithic Settlement on Kremenyák Hill at Csóka/Čoka. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest) 12, 1–56.

P. BARNÁ, JUDIT

2007 A New Site of the Lengyel Culture in Sormás-Török-földek (Zala County, South-western Transdanubia). In: Kozłowski, J. K.–Raczky, P. (eds): *The Lengyel, Polgár and Related Cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Kraków, 365–380.

2009 A Sopot kultúra házai és települése Sormás-Mántai dűlő lelőhelyen. *Zalai Múzeum* (Zalaegerszeg) 18, 11–27.

2010 Sormás-Török-földek településtörténeti áttekintése II. A késő neolitikum (The history of a settlement at Sormás-Török-földek. II. Late Neolithic). *Zalai Múzeum* (Zalaegerszeg) 19, 93–115.

2011a A lengyeli kultúra kialakulása a DNy-Dunántúlon. Doktori disszertáció. Budapest.

2011b Adatok a dunántúli késő neolitikus háztípusokhoz. A Sopot és a korai lengyeli kultúra házai Sormás-Török-földek lelőhelyen. *Beiträge zu spätneolithischen Haustypen in Transdanubien. Häuser der Sopot- und der Lengyel-Kultur am Fundort Sormás-Török-földek. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* (Szeged). 12, 31–45.

2017 The Formation of the Lengyel Culture in South-Western Transdanubia. Jerem, E.–Meid, W. (eds): *Archaeolingua*. Volume 39, Budapest.

P. BARNÁ JUDIT–T. BIRÓ KATALIN

2009 Import leletek és nyersanyagok Sormás-Mántai-dűlő és Sormás-Török-földek lelőhelyeken. In: Ilon G. (szerk.): *Őskoros Kutatók VI. Összejövételének konferenciakötete*. Kőszeg, 2009. március 19–21. *MOZAIK* (Szombathely) 6, 279–294.

T. BIRÓ KATALIN

1989 A lengyeli kultúra dél-dunántúli pattintott kőszekő-leletanyagainak nyersanyagáról I. (On the raw material of the chipped stone industry of South-Transdanubian Lengyel-Culture sites I). *Communicationes Archaeologicae Hungaricae* (Budapest) 22–31.

1991 A kései neolitikum kőszekői és nyersanyagforgalma a magyar Alföldön. Kandidátusi disszertáció. Budapest.

1994 A Szentgál, Füzi-kúti késő neolit település kőanyaga (Lithic material of the Late Neolithic settlement, Szentgál, Füzi-kút). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* (Veszprém) 19–20, 89–118.

DOMBAY, JÁNOS

1960 Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony. (Beiträge zur Kultur des Aeneolithikums in Ungarn.) *Archaeologica Hungarica* 37. Budapest.

FÁBIÁN, SZILVIA

2010 Siedlung der Zseliz-Periode der Linearbandkeramik in Szécsény-Ültetés. *Antaeus* (Budapest) 31–32, 225–283.

GALLUS SÁNDOR

1936 A nagytétényi neolitikus sír. *Archaeologiai Értesítő* (Budapest) 49, 85–86.

¹⁵⁰ A fotókat Szilas Gábor és Szilágyi Nóra, a rajzokat Kangyal Orsolya és Lajos Tamás készítette.

GÁBORINÉ CSÁNK VERONIKA

- 1964 Megfigyelések a békásmegyeri őskori telepen (Observations faites les station prehistorique de Békásmegyer). *Archaeologiai Értesítő* (Budapest) 91, 201–214.

GLÄSER, ROLAND

- 1993 Die Linienbandkeramik in Transdanubien. Beiträge zu ihrer Chronologie und Entstehung. Doktori értekezés. Heidelberg.

GOLDMAN, GYÖRGY

- 1984 Battonya-Gödrösök, eine neolithische Siedlung in Südost-Ungarn. Békéscsaba.

HAVAS ZOLTÁN–SZILAS GÁBOR–M. VIRÁG ZSUZSANNA

- 2007 Próbafeltárás a csúcshegyi római villa közelében II. (Test excavation in the region of the Roman villa on Csúcshegy II.) *Aquincumi Füzetek* (Budapest) 13, 154–179.

HAVAS ZOLTÁN–PAPP ADRIENN–SZILAS GÁBOR–M. VIRÁG ZSUZSANNA

- 2017 Óriás kirakós játék 26 hektáron: mozaikszerűen vizsgált többperiódusú lelőhely kutatása Harsánylejtőn. In: Zsidi P. (szerk.): *Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867/2005–2015.* (A huge archaeological jigsaw puzzle across twenty-six hectares: The bits and pieces of a multi-period site at Harsánylejtő. In: *Treasures under the City. Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867/2005–2015.*) Budapest, 45–51.

HAVAS ZOLTÁN–M. VIRÁG ZSUZSANNA

- 2013 Próba- és megelőző feltárások a Harsánylejtőn 2012-ben (Test and preventive excavations on Harsánylejtő in 2012). *Aquincumi Füzetek* (Budapest) 19, 54–81.

HEGEDŰS, KATALIN–MAKKAY, JÁNOS

- 1987 Vésztő-Mágor. In: Tálas L. (ed.): *The Late Neolithic of the Tisza Region.* Budapest–Szolnok, 85–105.

HORVÁTH, FERENC

- 1987 Hódmezővásárhely-Gorzsa. In: Tálas L. (ed.): *The Late Neolithic of the Tisza Region.* Budapest–Szolnok, 31–47.
1991 Vinča Culture and its Connections with the South-East Hungarian Neolithic: a Comparison of Traditional and C-14 Chronology. *Banatica (Reșița)* 11, 259–273.

HORVÁTH, LÁSZLÓ ANDRÁS

- 1995–96 Die Stellung der Sopot-Kultur im ungarischen Neolithikum und ihre chronologischen Beziehungen mit der Grossen Ungarischen Tiefebene. *Sargetia (Deva)* XXVI/1, 143–168.
1998 Siedlungsgeschichtliche Probleme im Karpatenbecken an der Wende des mittleren und späten Neolithikums. In: Draşovean, F. (Hrsg.): *The Late Neolithic of the Middle Danube Region.* Timișoara, 123–137.

HORVÁTH LÁSZLÓ ANDRÁS–H. SIMON KATALIN

- 1997 A neolitikum és a rézkor Zalaegerszeg környékén (Neolithic and Copper Age in Zalaegerszeg and in its environs). In: Kapiller, I. (szerk.): *Zalaegerszeg évszázadai. Várostörténeti tanulmányok.* Zalaegerszeg, 7–48.

HORVÁTH LÁSZLÓ–KALICZ NÁNDOR (Havasi B., Kreiter A., Kreiter E. közreműködésével)

- 2003 Újkőkori település feltárása Petriventén (Zala megye). (Excavation of a Neolithic site at Petrivente, Zala County). In: Kisfaludi J. (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon (Archaeological investigations in Hungary)* Budapest, 5–29.

KALICZ, NÁNDOR

- 1975–76 Neue Forschungen bezüglich der Lengyel-Kultur in Ungarn. Symposium Těšetice-Kyjovice 1974. *Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity (Brno)* 20–21, 51–61.
1983–84 Übersicht über den Forschungsstand der Entwicklung der Lengyel-Kultur und die älteste „Wehranlagen“ in Ungarn. In: Eibner, A.–Kaus, M.–Urban, O. (Hrsg.): *Symposium Poysdorf 1983. Mittelneolithische Grabenanlagen (Kult- Befestigungsanlagen in Zentraleuropa. Poysdorf – Laa Thaya (Niederösterreich)* 9. und 10. April 1983. *Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte (Wien)* 33–34, 271–293.
1985 Kőkori falu Aszódon (Neolithisches Dorf in Aszód). *Múzeumi Füzetek* 32. Aszód.
1988 Beiträge zur Entstehungsfrage der Lengyel-Kultur. *Slovenská archeológia (Nitra)* 36, 105–118.
1998 Figürliche Kunst und bemalte Keramik aus dem Neolithikum Westungarns. *Archaeolingua, Series Minor* 10. Budapest.
2006 Ein Idolkopf der formativen Phase der Lengyel-Kultur aus Letenye-Szentkeresztomb (Kom. Zala) *Zalai Múzeum (Zalaegerszeg)* 15, 25–46.
2008 Aszód: ein gemischter Fundort der Lengyel- und Theiss-Kultur. *Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)* 5–54.

KALICZ NÁNDOR–KOVÁCS KATALIN

- 2012 Háztypusok a késő neolitikus aszódi lelőhelyen (House types at the Late Neolithic settlement of Aszód). *Őrégészeti levelek (Budapest)* 12, 31–47.

KALICZ, NÁNDOR–KREITER, ESZTER–TOKAI, M. ZITA

- 2007 Die Rolle der Sopot-Kultur in der Entstehung der Lengyel-Kultur auf Grund der neuen Ausgrabungen in Südwestungarn. In: Kozłowski, J. K.–Raczky, P. (eds): *The Lengyel, Polgár and Related Cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Kraków, 29–47.

KALICZ NÁNDOR–MAKKAY JÁNOS

- 1972 A neolitikus Sopot–Bicske kultúra (Die neolithische Sopot–Bicske-Kultur). *Archaeologiai Értesítő* (Budapest) 99, 3–14.

KALICZ, NÁNDOR–RACZKY, PÁL

- 1987 Berettyóújfalu–Herpály. In: Tálas L. (ed.): *The Late Neolithic of the Tisza Region*. Budapest–Szolnok, 105–127.

KÁROLYI, MÁRIA

- 1983–84 Ergebnisse der Ausgrabungen bis 1980 in der befestigten Ansiedlung von Sé, Westungarn. In: Eibner, A.–Kaus, M.–Urban, O. (Hrsg.): *Symposium Poysdorf 1983. Mittelneolithische Grabenanlagen (Kult-Befestigungsanlagen in Zentraleuropa. Poysdorf – Laa Thaya (Niederösterreich) 9. und 10. April 1983. Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte (Wien) 33–34, 293–308.*

- 2011 A sé-malomi-dűlői neolitikus település festett kerámiájának díszítési rendszerei (The ornamenting systems on painted pottery in the Neolithic settlement at the Sé-Malomi Slope). *Savaria* (Szombathely) 34/1, 123–172.

KOREK, JÓZSEF

- 1989 Die Theiß-Kultur in der mittleren und nördlichen Theißgegend. *Inventaria Praehistorica Hungariae* 3. Budapest.

KRZNARIĆ ŠKRIVANKO, MAJA

- 2006 Istraživanja na Sopotu. Die Ausgrabungen aus Sopot. In: Tomaž, A. (ed.): *Od Sopota do Lengyela. prispevki o kamenodobnih in bakrenodobnih kulturah med Savo in Donavo* (Between Sopot and Lengyel: contributions to Stone Age and Copper Age cultures between the Sava and the Danube.) Publisher Annales, Koper, 11–19.

- 2013–2014 Rezultati Dimitrijevićevih istraživanja Sopota u svjetlu novih istraživanja (The results of Dimitrijević's excavations at Sopot in light of recent research). *Opuscula Archaeologica* (Zagreb) 37/38, 371–395.

KRZNARIĆ ŠKRIVANKO, MAJA–BALEN, JACQUELINE

- 2006 Osmi, deveti i deseti sezona sustavnog istraživanja gradine Sopot (godina 2003, 2004, 2005). Eighth, Ninth and Tenth Season of Systematic Archaeological Excavations at the Sopot Hill-fort. *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, br. 1, god. 38, 51–60.

MAKKAY, JÁNOS–STARNINI, ELISABETTA–TULOK, MAGDA

- 1996 Excavations at Bicske–Galagonyás (Part III). The Notenkopf and Sopot–Bicske Cultural Phases. *Edizioni Svevo Trieste*.

MARIJAN, BOŠKO

- 2006 Neolitičko naselje Dubovo–Košno kod Županje. The Neolithic Site at Dubovo–Košno near Županja. In: Tomaž, A. (ed.): *Od Sopota do Lengyela. Between Sopot and Lengyel*. Koper, 43–51.

NOVOTNY, BOHUSLAV

- 1962 Lužianska skupina a počiatky maľovanej keramiky na Slovensku. (The Lužianky Group and the beginning of the painted pottery in Slovakia.) Bratislava.

OSZTÁS, ANETT–ZALAI-GAÁL, ISTVÁN–BÁNFFY, ESZTER

- 2012 Alsónyék–Bátaszék: A New Chapter in the Research of Lengyel Culture. *Documenta Praehistorica* (Ljubljana) 39, 377–396.

PATAY, PÁL

- 1966–67 Adatok Budapest környékének újkőkorához és rézkorához (Angaben zum Neolithikum und zur Kupferzeit der Umgebung von Budapest). *Folia Archaeologica* (Budapest) 18, 7–26.

- 1985 Über die Bauten des Neolithikums und der Kupferzeit im Karpatenbeckens. In: Liverani, M.–Palmieri, A.–Peroni, R. (eds) *Studi di paleontologia in onore di Salvatore M. Puglisi*. Roma, 547–553.

PAVÚK, JURAJ

- 1976 Über die Kontakte zwischen Balkan und Mitteleuropa in Neolithikum. *Godišnjak* (Sarajevo) 13, 33–43.

- 2003 Hausgrundrisse der Lengyel-Kultur in der Slowakei. In: Eckert, J.–U. Eisenhauer, U.–Zimmermann, A. (Hrsg.): *Archäologische Perspektiven. Analysen und Interpretationen im Wandel*. Festschrift für Jens Lüning zum 65. Geburtstag. Rahden/Westfalen, 455–469.

- 2007 Zur Frage der Entstehung und Verbreitung der Lengyel-Kultur. In: Kozłowski, J. – Raczky, P. (eds): *The Lengyel, Polgár and Related Cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Kraków, 11–28.

- 2012 Kolové stavby lengyelskej kultúry. Pôdorys, interiér a ich funkcia (The Lengyel Culture stockade buildings. Ground plans, interior, and their function). *Slovenská archeológia* (Bratislava) 60/2, 251–284.

- RACZKY, PÁL
 1974 A lengyeli kultúra legkésőbbi szakaszának leletei a Dunántúlon (Funde der spätesten Phase der Lengyel Kultur in Westungarn). *Archaeologiai Értesítő* (Budapest) 101, 185–210.
 1986 The Cultural and Chronological Relations of the Tisza Region during the Middle and the Late Neolithic, as Reflected by the Excavations at Öcsöd-Kováshalom. In: *International Prehistoric Conference, Szekszárd 1985. A Béry Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* (Szekszárd) 13, 103–125.
 1987 Öcsöd-Kováshalom. In: Tálas L. (ed.): *The Late Neolithic of the Tisza Region*. Budapest–Szolnok, 61–85.
 1992 The Tisza Culture of the Great Hungarian Plain. *Studia Praehistorica* (Sofia) 11–12, 162–176.
- RACZKY, PÁL–ANDERS, ALEXANDRA
 2010 “A Colourful Message”: A Special Grave of the Late Neolithic Tisza Culture. In: Borhy, L. (ed.): *Studia celtica, classica et romana. Nicolae Szabó septuagesimo dedicate*. Budapest, 193–202.
- RACZKY PÁL–ANDERS ALEXANDRA–NAGY EMESE–KURUCZ KATALIN–HAJDÚ ZSIGMOND–MEIER-ARENDT, WALTER
 1997 Polgár-Csőszhalom-dűlő. In: Kovács T.–Raczky P.–Anders A. (szerk.): *Utak a múltba. Az M3 autópálya régészeti leletmentései* (Paths into the past. Rescue excavations on the M3 motorway). Budapest, 34–43.
- REGENYE, JUDIT
 1994a Építési áldozat a lengyeli kultúrából Bakonyszűcsről (Bauopfer der Lengyel-Kultur aus Bakonyszűcs). In: Lőrinczy G. (szerk.): *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára* (Von der Steinzeit bis zum Mittelalter). Szeged, 151–158.
 1994b Die Funde der Sopot-kultur in Ajka. *A Jósza András Múzeum Évkönyve* (Nyíregyháza) 36, 203–219.
 1996 A Sopot-kultúra lelőhelyei a Balaton-felvidéken. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (Budapest) 23–42.
 1998 Some Questions Concerning the End of the Middle Neolithic in Western Hungary. In: Drasovean, Fl. (ed.): *The Late Neolithic of the Middle Danube Region*. Timișoara, 109–116.
 2002 Chronological Situation of the Sopot Culture in Hungary. (A Sopot-kultúra kronológiai helyzete Magyarországon.) *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* (Veszprém) 22, 31–42.
- SEBŐK KATALIN
 2012 Lengyeli eredetű hatások az Alföld kései neolitikumában. *Pusztataskony-Ledence 1. feltárásának első eredményei*. *Archaeologiai Értesítő* (Budapest) 137, 97–123.
- SZILAS GÁBOR–M. VIRÁG ZSUZSANNA
 2008 Próbafejtés a csúcshegyi római villa környezetében. III (Test excavations in the region of the Roman villa on Csúcshegy III). *Aquincumi Füzetek* (Budapest) 14, 119–132.
- TOMPA FERENC
 1942 Őskor. In: Szendy K. (főszerk.): *Budapest története*. Tompa F.–Alföldi A.–Nagy L.: *Budapest az Ókorban*. I. Budapest, 1–134.
- TORMA ISTVÁN
 1986 Dinnyés István–Kővári Klára–Kvassay Judit–Miklós Zsuzsa–Tettamanti Sarolta–Torma István: *Magyarország régészeti topográfiája 7. Pest megye régészeti topográfiája. A budai és a szentendrei járás* (XIII/1). Torma I. (szerk.) Budapest.
- TÓTH ZSUZSANNA
 2011 Festett kerámia a lengyeli kultúra kezdetén (Bemahlte Keramik am Anfang der Lengyel-Kultur). In: Farkas Cs. (szerk.): *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában* (Zeitschnecke. Neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte vom Komitat Vas). *Őskorunk* 3. Szombathely, 46–53.
- M. VIRÁG ZSUZSANNA
 2014 A Dunántúli (közép-európai) Vónaldíszes Kerámia kultúrája kutatásának eddigi eredményei Budapest körzetében (The research results of the Transdanubian [Central-European] Linear Pottery Culture in the area of Budapest). *Budapest Régiségei* (Budapest) 47, 21–71.
- ZALAI-GAÁL ISTVÁN
 1982 A lengyeli kultúra a Dél-Dunántúlon (Die Lengyel-Kultur in SW-Ungarn). *A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* (Szekszárd) 10–11, 3–58.
- ZALAI GAÁL, ISTVÁN–OSZTÁS, ANETT–SOMOGYI, KRISZTINA
 2014 Zur relativen Chronologie der Lengyel-Kultur im westlichen Karpatenbecken. *Präliminarien zur Bayesischen Analyse*. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest) 65, 285–334.

EARLY LENGYEL PERIOD SETTLEMENT AT CSÚCSHEGY-HARSÁNYLEJTŐ - BUDAPEST, IIIRD DISTRICT

(Preliminary report on the basis of the 2006–2007 and 2012 excavations)

ZSUZSANNA M. VIRÁG

The Late Neolithic period is barely known in the region of the modern capital. Consequently, the large surface excavations performed at Csúcshegy-Harsánylejtő, Budapest, IIIrd district in 2006–2007 and 2012 prior to the construction of a housing complex were especially important (Fig. 1. 1). The Neolithic settlement features came to light during the survey of the modern street network on the low-lying plateau of the slope over the Aranyhegyi stream, heavily disturbed by deep ploughing. Remains of seven post-supported houses were found here, in complete array or in details and isolated postholes which could not be connected to buildings, relatively small number of features like pits and ditches as well as two disturbed burials. (Fig. 1. 2) The main extent of the settlement can be hypothesized along the stream valley, in the place of the current Solymárvölgyi road, while the higher parts of the slope were seemingly not used.

The post-structured houses were rectangular, oriented N/NW to S/SW. Their presence was indicated, typically, only by the postholes (Fig. 2. 3, 5; Fig. 3. 1, 3, 5–7). In the case of three houses, bedding trench could be observed along the whole length or parts of the wall beside the pole pits (Fig. 2. 1–2, 4, 6; Fig. 3. 2, 4) and sometimes on the place of the central posts (Fig. 3. 2, 4). In the bedding trench parts, opposite to the postholes of the other side, the traces of the pits holding the supporting posts were found as well. The shorter side was always composed of three posts; in the axis of the interior space, there were mainly two posts standing (Fig. 2. 1–6; Fig. 3. 2, 4), playing a supporting/holding role and also marked the place of the dividing walls. In this case, we can suppose a larger central space and two lateral internal premises. The length of the houses can be specified only for some specific buildings (Fig. 2. 3–6; Fig. 3. 4, 6–7). The width of the houses with two internal supporting poles was 5 m, the length could be around 10–11 m, for the houses with one internal post (Fig. 3. 1, 3, 6–7) the width could be 4–4.40 m, the length varies between 9 and 10 meters. House nr. 2480 was of unusually small dimensions: 3.10 m wide, 5.10 m long (Fig. 3. 5). It is important for the construction that the posts standing in the central axis were typically not deepened more intensively: this could be observed for two buildings only (Fig. 2. 1–2; Fig. 3. 2, 4). The buildings were standing at a certain distance from each other, in pairs or as solitary houses, beside them, smaller and in between them, larger pits. The contemporaneity of the houses constructed near each other in parallel array is questionable, but independent of their chronological relation, however, it seems probable that the structure of the settlement consisted of groups enclosing one or more building(s) and pits (household units). Within these households, smaller and longer buildings could be standing simultaneously (Fig. 1. 2).

It is probable that the ditches excavated on different parts of the site could be parts of a system surrounding the settlement, completely or in some parts only.

Pottery finds

The category of fine and coarse ceramics can be clearly separated, though not very sharply. The potters used sand for temper in all cases that could be coupled with fragments of limestone, fine pebbles, other rock fragments and grog.

Types and variants of the fine pottery (Fig. 4. 1–22; Fig. 5. 1–22).

1. Bowls/cups.

1.1. Biconical form vessel with low upper part and deep lower part (Fig. 4. 6–7, 9).

1.2. Reverse truncated cone form bowls (Fig. 4. 10–11, 14a–b, 15, 18–19).

1.3. Bowls/cups with curved side (Fig. 4. 8, 12–13, 16–17, 20, 22).

2. Pedestal vessels.

2.1. Chalice (cup) with solid pedestal.

2.2. Low vessel with hollow conical pedestal (Fig. 4. 21).

3. Biconical vessels.

3.1. More tight double conical vessels (Fig. 5. 1–3, 14, 10, 21).

3.2. Wide mouth biconical form (Fig. 5. 4).

4. S-profile vessels.

4.1. Short neck tight rim bellied forms (Fig. 5. 6, 7–8, 11).

4.2. Wide mouth S-profile vessel (Fig. 5. 5, 6, 15a–b, 17, 18, 22).

5. Flasks and amphorae.

5.1. Vessel with longish arched neck (Fig. 5. 9, 12a–b).

5.2. Vessel with longish cylindrical, slightly outward leaning rim (Fig. 5. 13).

6. Star-form clay objects (Fig. 5. 19–20).

Types of coarse pottery and its variants (Fig. 6. 1–24).

7. Pots.

7.1. S-profile forms (Fig. 6. 1, 2, 5, 8).

7.2. Variant with narrowing mouth and slightly arched neck (Fig. 6. 3, 6, 9).

7.3. Variant with wide mouth and slightly widening belly (Fig. 6. 4, 7).

7.4. Form with long-arched neck (Fig. 6. 10–11).

8. Reverse truncated cone form bowls (Fig. 6. 15, 18).

9. Flat bowls (Fig. 6. 19, 21–24).

Ornamentation:

Painting. Pastose red painting after firing the vessels is typical on fine pottery (Fig. 4. 2, 13, 14a–b; Fig. 5. 6, 9, 12a–b, 15a–b) on several fragments, even inside the vessel (Fig. 4. 14a–b; Fig. 5. 12a–b, 15a–b). White painting/coating was observed on pottery with Tisza style pottery (Fig. 2. 2; Fig. 4. 1).

Incised decoration (Fig. 4. 3–5) was observed only on fragments associated with the Tisza culture; red painted vessel with S-profile (Fig. 4. 2), and fragment of vessel with white painting/coating (Fig. 2. 2; Fig. 4. 1).

Plastic decoration appears in great variety.

1. Vertical oval knobs (Fig. 4. 7; Fig. 5. 6, 14, 15, 17, 22).

2. Round knobs (Fig. 5. 16, 18, 21; Fig. 6. 3–4, 5, 7, 10, 20, 24).

3. Horizontal knob/rib (*Fig. 5. 7, 15, 18; Fig. 6. 2, 8, 11, 13, 19, 21–22*).

4. Short oblique rib (*Fig. 6. 1*).

5. Rhombic shape flat plastic ornament (*Fig. 6. 16*).

Handles.

1. Vertical handle with top peak (*Fig. 6. 14, 17*).

2. Vertical handle with zoomorphic representation (*Fig. 6. 12*).

3. Horizontal beak-like ascending handle.

Rim.

1. Trilobate rim (*Fig. 4. 13*).

2. Rim with slightly thickened margin (*Fig. 5. 3*).

3. Rim with finger-printed decoration around the margin (*Fig. 6. 7, 18*).

Lithic finds:

Úrkút-Eplény type radiolarite.

The detailed analysis of the finds revealed the importance of Late Sopot elements in the fine ceramics. Furthermore, characteristics of Lužianky type pottery were also observed. At the same time, besides the Sopot features in form and some decoration types, we could not observe the decoration elements typical for Vinča influence. This feature clearly separates our site from the Bicske settlement lying relatively close to this site. The absence of the incised decoration pottery dates the site to the formative period of the Lengyel culture and clearly distinguish, and, in spite of the similarity of the coarse ceramics and the presence of Tisza culture pottery, perhaps pre-dates the Csúcshegy settlement to the Aszód Lengyel culture site. Further difference compared to the Csúcshegy settlement is the more frequent occurrence of bowls with widely spread mouth at Aszód. The common features appearing among the coarse pottery can be traced back to the operation of the contacts with the Tisza culture for both sites; these contacts were effective, however, not only for Aszód but also in the Sopot circle during the 1–2 phase of the Tisza culture. The only bowl type

which has no connection to the Sopot pottery is the striking reverse truncated cone form vessel (type 8), the analogies of which can be found at Aszód and the Tisza culture material, respectively.

Csúcshegy-Harsánylejtő is located in the Budapest region distinguished as the contact zone of eastern and western elements and cultures in the Carpathian Basin. In the find assemblage, Late Sopot, Lužianky and Tisza culture elements appear mixed together. This phenomenon is not only a tangible proof for the connecting/mediatory character of the region, but it is also a good example for the complicated processes taking place between the Middle and the Late Neolithic period. Apart from the chronological differences, besides locally different systems on connection we can suppose a different pace of development and the coeval appearance of different cultural identities. The Csúcshegy settlement was probably established after the latest Zselíz (Zselíz III) period, taking into consideration the lack of Lengyel type incised decoration pottery, probably shortly before, or contemporary with, the early phase of the Aszód settlement, placed by current research to the same period, i.e., the formative Lengyel (Ia phase)/early classical Lengyel/Late Sopot/Tisza I-II cultures.

The houses supported by post structure excavated on the Csúcshegy settlement are especially significant. The groundplan of the buildings was significantly different from the preceding Linear Pottery culture (LBC) houses. We can suppose here an early appearance of the important innovation in the architecture of the Lengyel culture, i.e. ceiling with loft under the roof with rafter and binding beam structure. The houses excavated at the Csúcshegy site are different from the buildings generally known for Lengyel culture and the Tisza region. At the same time, other house structures can be also proved indicating certain variety in the architecture of this period.